

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ЯНОЧКО ВАДИМ МІЛАНОВИЧ

**ЕТНОПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТНІСТЬ НА КАВКАЗІ
(НА ПРИКЛАДІ НАГІРНОГО КАРАБАХУ)**

052 – Політологія

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**Червеняк Кристина
Тарасівна**
кандидат політичних наук

Ужгород – 2025

Faculty of the Social Sciences
Political Science and Public Administration Department

Vadym Yanochko

**ETHNOPOLITICAL CONFLICT IN THE CAUCASUS
(EXAMPLE OF NAGORNO-KARABAKH)**

Graduate thesis of master's degree

Supervisor: PhD Krystyna Cherveniak

ABSTRACT

Ethnopolitical conflicts belong to the most complex and enduring forms of political tension. Their study is an important task of contemporary political science, as they pose a threat to regional and international security and significantly affect the political stability of states.

The Nagorno-Karabakh conflict has become one of the most vivid examples of ethnopolitical conflict in the South Caucasus region. Its course and consequences influence not only the relations between Armenia and Azerbaijan, but also regional stability and the policies of the world's leading powers. The relevance of this research is determined by the need for an in-depth analysis of the causes, dynamics, and possible paths to resolving this ethnopolitical conflict in the context of transformations within the international security system. In the framework of political science, such a study is also essential for a deeper understanding of the impact of these conflicts on state policy, foreign policy priorities, and regional security.

The aim of the master's thesis: comprehensive analysis of the Armenian–Azerbaijani ethnopolitical conflict in Nagorno-Karabakh as part of the broader system of ethnopolitical conflict in the Caucasus.

In the context of this general aim, the author solves the following *tasks*:

- to reveal the essence of the concept of «ethnopolitical conflict» and its typology;
- to identify methodological approaches to studying the causes and mechanisms of resolving ethnopolitical conflicts;
- to characterize the historical and political prerequisites for the emergence of the Armenian-Azerbaijani confrontation;

- to examine the dynamics of the Nagorno-Karabakh conflict from the independence of Armenia and Azerbaijan to 2020;
- to determine the interests of external actors in the development and settlement of the Armenian-Azerbaijani conflict;
- to assess the results and effectiveness of the measures undertaken to resolve the conflict.

The object of research is ethnopolitical conflict in the South Caucasus region.

The subject of research – the prerequisites, dynamics, and mechanisms of resolving the Nagorno-Karabakh ethnopolitical conflict.

Structure of the thesis includes an introduction, three chapters, conclusions and bibliography (59 titles).

Key words: ethnic group, political conflict, ethnopolitical conflict, Armenian–Azerbaijani confrontation, Nagorno-Karabakh, Armenia, Azerbaijan, Caucasus.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	5
Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади	
дослідження етнополітичних конфліктів.....	10
1.1. Поняття, сутність та типологія етнополітичних конфліктів.....	11
1.2. Методологічні підходи до вивчення причин виникнення та шляхів врегулювання етнополітичних конфліктів.....	17
Розділ 2. Передумови та динаміка вірмено- азербайджанського конфлікту в Нагірному Карабасі.....	25
2.1. Історичні передумови і формування вірмено- азербайджанського протистояння.....	25
2.2. Ескалація і перебіг Нагірно-Карабаського конфлікту з 1991 по 2020 роки.....	32
Розділ 3. Врегулювання етнополітичного конфлікту в Нагірному Карабасі.....	41
3.1. Інтереси зовнішніх акторів щодо розвитку та врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту.....	41
3.2. Шляхи врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту: результати і ефективність.....	47
Висновки.....	56
Список використаних джерел.....	63
Додатки.....	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АДР - Азербайджанська Демократична Республіка

АР – Автономна республіка

ДРВ - Демократична Республіка Вірменія

ЄС – Європейський Союз

ІРІ – Ісламська Республіка Іран

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НБСЄ – Нарада з безпеки і співробітництва в Європі

НКАО – Нагірно-Карабаська автономна область

НКР – Нагірно-Карабаська республіка

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РСР – Радянська Соціалістична Республіка

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ФСБ – Федеральна служба безпеки

ЦК – Центральний комітет

ВСТУП

Актуальність дослідження. Етнополітичні конфлікти належать до найбільш складних і тривалих форм політичної напруженості, оскільки поєднують у собі глибинні етнічні ідентичності, історичну пам'ять, суперечливі територіальні претензії та вплив зовнішніх акторів. Їхнє вивчення є важливим завданням сучасної політичної науки, адже саме такі конфлікти становлять загрозу регіональній і міжнародній безпеці, породжують гуманітарні кризи та суттєво впливають на політичну стабільність держав.

Південний Кавказ є одним із найбільш конфліктогенних регіонів Євразії, де взаємодіють різні етноси, цивілізаційні моделі, геополітичні інтереси та історичні наративи. Нагірно-Карабаський конфлікт, що триває понад три десятиліття, став одним із найяскравіших прикладів етнополітичної конфліктності, у якому переплелися локальні етнічні суперечності, політичні амбіції регіональних держав і стратегічні інтереси глобальних акторів. Його перебіг і наслідки впливають не лише на взаємини між Вірменією та Азербайджаном, а й на регіональну стабільність, безпеку енергетичних маршрутів, а також на політику провідних держав світу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокого аналізу причин, динаміки та шляхів врегулювання цього етнополітичного конфлікту в контексті змін у міжнародній системі безпеки. Адже сучасні трансформації, що відбулися після ескалації конфлікту у 2020 році та подальших подій 2023 року, засвідчили зміну балансу сил у регіоні, посилення ролі окремих держав та зниження ефективності традиційних міжнародних механізмів врегулювання. У контексті політичної науки дослідження Нагірно-Карабаського конфлікту є також важливим для глибшого розуміння впливу етнополітичних антагонізмів на державну політику, формування

національних ідентичностей, зовнішньополітичні пріоритети та регіональну безпеку.

Мета дипломної роботи – здійснити комплексний аналіз вірмено-азербайджанського етнополітичного конфлікту в Нагірному Карабасі як складової загальної системи етнополітичної конфліктності на Кавказі.

Визначена мета зумовила постановку наступних **завдань**:

- розкрити сутність поняття «етнополітичний конфлікт» та його типологію;
- визначити методологічні підходи до вивчення причин виникнення та шляхів врегулювання етнополітичних конфліктів;
- охарактеризувати історичні та політичні передумови і формування вірмено-азербайджанського протистояння;
- розкрити динаміку розвитку Нагірно-Карабаського конфлікту після здобуття незалежності Вірменії та Азербайджану і до 2020 року;
- виявити інтереси зовнішніх акторів щодо розвитку та врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту;
- охарактеризувати результати і ефективність шляхів, які вживалися для врегулювання конфлікту.

Об'єкт дослідження – етнополітична конфліктність у регіоні Південного Кавказу.

Предмет дослідження – передумови, динаміка розвитку та шляхи врегулювання етнополітичного конфлікту в Нагірному Карабасі.

Методи дослідження. Методологія роботи визначалась характером та змістом, науковими завданнями та системними особливостями об'єкта і предмета дослідження, тому містить цілий комплекс різноманітних методів.

Теоретичне осмислення окремих аспектів проблеми вимагає використання загальнологічних методів аналізу і синтезу, абстрагування і узагальнення, індукції і дедукції. Серед спеціальної методології були використані: історичний метод для вивчення передумов і динаміки розвитку конфлікту; системний і структурно-функціональний методи для

комплексного аналізу етнополітичної конфліктності як багаторівневого явища, її причин, наслідків і можливих шляхів врегулювання; геополітичний аналіз для виявлення ролі зовнішніх акторів у конфлікті тощо.

Ступінь наукового вивчення проблеми. При підготовці даної дипломної роботи магістра було опрацьовано широке коло джерел: монографії, посібники, наукові статті, публікації у засобах масової інформації та інформацію з офіційних сайтів окремих міжнародних інституцій у мережі Інтернет.

До аналізу теоретико-методологічних засад дослідження етнополітичних конфліктів зверталися у своїх роботах наступні вчені: О. Васильковський [5], К. Вітман [7, 8], Д. Гайдай [11], Г. Жекало [16], О. Картунов [18, 19], А. Кіссе [20], О. Майборода [25], Ю. Мацієвський [28], Р. Парійчук [34], І. Червінка [42], ряд зарубіжних дослідників [48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 58] тощо.

Переважну частину джерел щодо передумов та динаміки вірмено-азербайджанського конфлікту в Нагірному Карабасі становлять публікації у засобах масової інформації [4, 6, 31, 32, 44], у тому числі наступних оглядачів: А. Конько [21], О. Кузнєцов [24], М. Майоров [26, 27], К. Пулатова [39], М. Танасійчук [41] та інші. Досліджували це питання також наступні дослідники: В. Кошельник [23], Р. Мегтієв [29] і Т. де Ваал [47].

Питання врегулювання етнополітичного конфлікту в Нагірному Карабасі, у тому числі впливу на цей процес зовнішніх акторів, розкриваються у роботах Л. Арусханян [2], М. Асланов [3], О. Волович [10], Р. Демчишак [12, 13], М. Жирохов [17], М. Прихненко [38, 55], в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [35], та у матеріалах розміщених на офіційному сайті Організації з безпеки і співробітництва в Європі [50, 57] тощо.

Наукова новизна здобутих результатів. На підставі узагальнення попередніх досліджень зарубіжних та українських науковців, визначено поняття «етнополітичний конфлікт», проаналізовано підходи до його

типології, причин виникнення і шляхів врегулювання. Було здійснено комплексний аналіз Нагірно-Карабаського конфлікту у контексті загальної етнополітичної конфліктності Кавказу: його витоків, історичних і політичних передумов, динаміки його розвитку, ескалації та врегулювання.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Практичне значення дослідження полягає у визначенні особливості сучасного стану вірмено-азербайджанського конфлікту з урахуванням геополітичних трансформацій після 2020 року. Теоретичні узагальнення та висновки роботи можуть бути використані: 1) у аналітичній роботі чи як основа для подальших досліджень визначеної проблематики; 2) у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання окремих навчальних дисциплін з конфліктології та регіональних студій тощо.

Структура дипломної роботи магістра. Виконане дослідження містить вступ, три розділи, у кожному з яких по два підрозділи, висновки та список використаних джерел з 59 позиції.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади дослідження етнополітичних конфліктів»* науково осмислюється поняття «етнополітичний конфлікт», його типологія, а також підходи до вивчення причин його виникнення та шляхів врегулювання.

У другому розділі *«Передумови та динаміка вірмено-азербайджанського конфлікту в Нагірному Карабасі»* розкриваються історичні та політичні передумови формування вірмено-азербайджанського протистояння; його динаміку розвитку та ескалації на сучасному етапі.

Третій розділ *«Врегулювання етнополітичного конфлікту в Нагірному Карабасі»* присвячено аналізу інтересів зовнішніх акторів щодо розвитку конфлікту та шляхів, які вживалися для його врегулювання.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Поняття, сутність та типологія етнополітичних конфліктів

На сучасному етапі етнічність не втрачає свого значення як основний чинник нестабільності у багатонаціональних державах. Її практичним проявом у етнонаціональній сфері окремої держави, особливо тих держав, які встали на шлях демократичних перетворень, але ще не виробили усталених стабілізаційних механізмів у політичній системі, виступає етнополітичний конфлікт. Саме тому дослідження феномену етнополітичного конфлікту має важливе значення сьогодні, оскільки такі конфлікти надзвичайно руйнівні і майже ніколи не вирішуються до кінця. Про те, що ж саме науковці вкладають у це поняття, піде мова далі.

Для кращого розуміння сутності досліджуваного терміну варто спочатку визначити, що таке окремо «етнічність» і «конфлікт», а також як вони співвідносяться між собою. Етимологічно слово «етнічний» походить від грецького «етнос», що означає «плем'я», «згряя», а у сучасніших версіях – «нація» або «раса». Воно завжди використовувалось для позначення чужинців – «сторонніх» осіб чи груп. У новітні часи термін «етнічність» у науковий обіг ввів американський дослідник Д. Рісмен. Це сталося у 1953 році. А початок фундаментальної розробки наукової концепції етнічності у 60-х роках ХХ століття пов'язаний з постатями американських соціологів Н. Глейзера та Д. Мойнігена.

Відомий «Вебстерівський словник» дає наступне визначення сутності поняття «етнічне»: «це: (а) те, що стосується спільних фізичних та духовних рис, які мають члени групи, що є наслідком їх спільної спадковості та культурної традиції; (б) те, що має або походить від расових, лінгвістичних чи культурних зв'язків зі специфічною групою (негритянською, ірландською,

італійською або іншими етнічними групами)» [18, с. 99-100]. Інший словник – Словник американської спадщини англійської мови надає подібне визначення: «етнічне – це: (1) те, що стосується соціальної групи в середині культурної та соціальної системи, яка домагається або має спеціальний статус на підставі складних, часто варіативних рис включно із релігійними, мовними, спадковими або фізичними особливостями; (2) в більш широкому розумінні особливість релігійної, расової, національної або культурної групи» [18, с. 100].

Досить вдалим і, на нашу думку, всеохопним є визначення поняття «етнічність», яке було розміщено у першому номері однойменного журналу у 1974 році: «це сукупність спільних цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, усвідомлення спорідненості в групі, спільної групової пам'яті та лояльності, певних структурних взаємовідносин в середині групи та стремління до продовження існування» [18, с. 102].

Суттєве уточнення до поняття «етнічність» вніс у власному визначенні американський етносоціолог В. Соллорс. Він підкреслив, що етнічність не є річчю, вона є процесом – процесом визначення етнічної приналежності, власної, індивідуальної чи колективної, групової ідентичності, що може мобілізувати людей. Інший американець – етнополітолог Р. Шермергорн підкреслив також те, що етнічність не є абсолютною характерною особливістю групи, яку вона має або ні; насправді це непостійний і надзвичайно вразливий набір певних рис [18, с. 102].

Щодо іншого терміну «конфлікт», то він походить від латинського слова «conflictus», що позначає «зіткнення», «протидію», «протиборство». Це поняття не має єдиного розуміння, тому розглядається з різних точок зору у різних науках. Так, соціологи розуміють конфлікт як завершальний етап розвитку суперечностей між людьми, соціальними групами, у межах певних соціальних інститутів або цілого суспільства; психологи характеризують його як зіткнення протилежних позицій, думок, цілей та інтересів окремих

суб'єктів, а політологи розцінюють конфлікти як зіткнення, що обов'язково пов'язані з боротьбою за владу або з процесом розподілу ресурсів тощо.

У західній літературі на противагу теоріям, що розглядали конфлікт лише як негативне явище, поширеним є розуміння конфлікту, яке виробили американський учений Л. Козер та його німецький колега Р. Дарендорф. Перший підкреслював, що конфлікт – це боротьба за цінності й претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага, «в якій мета опонентів – нейтралізація завданої шкоди або усунення суперника» [19, с. 103]. Другий мав подібну думку: «Я використовую термін «конфлікт» як для визначення суперництва, конкуренції, суперечок і намірів, так і для відкритих зіткнень. Будь-які відносини між сукупностями індивідів, які включають несумісні відмінності цілей, тобто, в більш загальній формі, домагання з боку обох суперників того, що доступне лише одному або доступне лише частково, – є в цьому розумінні відносинами соціального конфлікту» [19, с. 103].

Спираючись на ці та інші численні тлумачення, українські дослідники О. Картунов та О. Маруховська надають узагальнене визначення конфлікту: «це зіткнення і протиборство суспільних суб'єктів (індивідів, соціальних, етнонаціональних, релігійних та інших спільнот, а також держав чи їх блоків) з метою реалізації своїх суперечливих намірів, досягнення своїх цілей та забезпечення власних інтересів» [19, с. 103].

Однозначно зрозуміло, що будь-який конфлікт є особливим соціальним феноменом, бо відбувається між людьми, групами людей, у соціальному середовищі. Отже, будь-який конфлікт є соціальним конфліктом, де його різновидом є конфлікт політичний. Спираючись на кілька десятків різноманітних його визначень у політологічній літературі, сутність цього явища вже згадані О. Картунов та О. Маруховська охарактеризували наступним чином: «це протистояння, конфронтація, теоретична і практична боротьба суб'єктів політики за утримання, захоплення або перерозподіл

влади з метою збереження чи підвищення свого політичного статусу і зміцнення чи зміни політичного режиму та політичної системи» [19, с. 103].

Конфлікти у сучасних розвинених суспільствах і державах, як правило, є не стільки зіткненнями через певні матеріальні цінності (тобто є конфліктами інтересів), скільки конфронтацією через цінності ідеальні (тобто це скоріше так звані конфлікти визнання). До останніх відносять етнічні конфлікти, оскільки індивіди вступають у боротьбу саме за визнання, коли вважають себе дискримінованими на основі їх етнічної приналежності.

Український політолог Ю. Мацієвський дає наступне визначення етнічному конфлікту – це «боротьба між двома чи більше етнічними спільнотами, у якій поряд із взаємно важливими політичними, економічними, соціальними, культурними чи територіальними питаннями йдеться про загрозу етнічній ідентичності чи/або фізичному існуванню сторін» [28, с. 117]. У цьому ж контексті він наголошує, що етнічні конфлікти є частими чинниками впливу на політичну стабільність, бо етнічність часто сприяє політичній мобілізації групи, а тому етнічний конфлікт майже завжди є етнополітичним [28, с. 112]. У етнополітичному конфлікті, ніби переплітаються політика і етнічність, адже сторони або сторона конфлікту має, як правило, певну етнічну ідентичність, а політичним є часто його предмет та методи, що обираються сторонами для досягнення цілей.

Відтак, етнополітичний конфлікт – це зіткнення інтересів різних етнічних суб'єктів (наприклад, етносів, націй, національних меншин, створених ними організацій і рухів) між собою та з інтересами й цілями держави, її органів влади в етнополітичній сфері [34, с. 290]. Але найвлучнішим, на нашу думку, є визначення етнополітичного конфлікту авторства українського науковця В. Котигоренка. Він визначає, що етнополітичний конфлікт – це «процес виявлення і усунення суперечностей, що постійно виникають в етнополітичній сфері політичного суспільства» [22, с. 70].

Етнополітичні конфлікти – це досить поширене явище, але при цьому кожен з них має якісь унікальні риси. Незважаючи на це, для їх аналізу потрібно і можна робити класифікації за типами на основі спільності певних ознак, виділяючи таким чином їх види.

У першу чергу, для типологізації етнополітичних конфліктів, підходять звичні загальноконфліктологічні класифікації. Вони базуються на таких параметрах і виділяють наступні типи конфліктів:

- за рівнем учасників конфлікту, кількістю сторін і масштабами розгортання: міждержавні / внутрішньодержавні / регіональні / локальні / міжгрупові / міжособистісні;
- за сферою розростання: зовнішньополітичні / внутрішньополітичні;
- за природою конфлікту: основні засади виявлення протиріч (етнічній / політичній / ідеологічній / релігійній тощо); предмет суперечки (територія / ресурси / влада / сфери впливу / цінності тощо);
- за рівнем суб'єктів відносно соціальної системи: горизонтальні (за участі рівностатусних суб'єктів або однопорядкових носіїв влади) / вертикальні (де статуси сторін не рівні, між ними існують відносини ієрархії або підпорядкування);
- за ступенем прояву: відкриті / закриті або латентні;
- за характером дій: насильницькі / ненасильницькі;
- за ступенем і характером нормативної регуляції: інституціоналізовані (у межах діяльності існуючих соціальних інститутів) / неінституціоналізовані (поза їх межами, спрямовані на їх підрив або повалення) [16, с. 164-166];
- за характером суперечностей, що лежать в основі: антагоністичні / неантагоністичні;
- за часом дії: довготривалі (затяжні) / короткострокові (швидкоплинні);
- за наслідками для системи і суспільства: позитивні / негативні, конструктивні / деструктивні [5, с. 15].

В українській політичній науці також поширеним є поділ політичних конфліктів на:

- конфлікт цінностей – зіткнення різних ціннісних орієнтацій, до прикладу, конфлікти між правими і лівими, лібералами і консерваторами тощо;
- конфлікти інтересів – це зіткнення між різними, насамперед політичними і соціально-економічними, інтересами, наприклад, конфлікти між бізнес-групами за політичний вплив;
- конфлікти ідентифікацій – суперечності щодо можливості громадян вільно визначати свою етнічну та громадянську приналежність, наприклад, у регіонах з компактним проживанням національних меншин [16, с. 163].

До найбільш поширених класифікацій конкретно етнополітичних конфліктів належить класифікація за особливостями конфліктуючих суб'єктів. За цим підходом виділяють конфлікти між державою і етнічною групою (російсько-чеченський, грузино-абхазський тощо), а також конфлікти між етнічними групами (до прикладу, конфлікт між росіянами і українцями у Криму).

Крім того, цікавою для нас є класифікація етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі. Тут виділяють:

- «територіальні конфлікти, нерідко тісно пов'язані із возз'єднанням розділених етносів, джерелом яких виступають внутрішньополітичні, у більшості озброєні, зіткнення між урядом і національно-визвольним рухом або сепаратистським угрупованням, що користується військово-політичною підтримкою сусідньої держави (Нагірний Карабах, Південна Осетія, північно-східні регіони Казахстану, Південний Дагестан тощо);
- конфлікти породжені прагненням етнічної меншості реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежного державного утворення (Абхазія); конфлікти пов'язані із відновленням територіальних прав депортованих народів (між осетинами та інгушами

за Пригородний район, кримськими татарами й іншими етнічними групами Криму);

- конфлікти, в основі яких лежать зазіхання тієї чи іншої держави на частину території сусідньої держави;
- конфлікти, джерелами яких виступають наслідки довільних територіальних змін, здійснених у радянський період (проблема Криму, територіальні врегулювання у Закавказзі і Середній Азії);
- конфлікти породжені багаторічним перебування депортованих народів на території інших республік (турки-месхетинці в Узбекистані, чеченці в Казахстані та ін.);
- конфлікти, пов'язані з абсолютизацією і протиставленням принципів права народів на самовизначення і територіальною цілісністю держав, з прагненням легітимізації соціально-політичної зверхності «корінної» («титульної») нації певної держави або національно-державного утворення над іншими народами;
- конфлікти, в яких за лінгвістичними дискусіями (про державну мову) нерідко приховуються глибокі протиріччя між різними національними групами» [1, с. 392].

Звичайно так званих «чистих типів» будь-яких конфліктів майже не існує «у природі». Частіше всього вони протікають комплексно поєднуючи у собі більшість рис і характеристик притаманних різним типам, а інколи конфлікти можуть видозмінюватися і опинятися у іншому типі прямо у процесі свого розвитку.

Таким чином, етнічність поєднується з конфліктом у категорію «етнічний конфлікт», як загальне поняття, що позначає боротьбу між двома чи більше етнічними спільнотами, в основі якої загроза етнічній ідентичності сторін і боротьба за визнання на підставі дискримінації за етнічною ознакою. З точки зору політичної науки, не буває чисто етнічних конфліктів, усі вони майже завжди є етнополітичними. Етнополітичний конфлікт – це боротьба етнічних груп у політичній сфері між собою та з інтересами й цілями

держави за розширення колективних прав чи задоволення групових потреб та інтересів. Подібні конфлікти є різноманітними, їх можна типологізувати використовуючи загальноконфліктологічні, загальнополітологічні чи спеціальні (авторські) концепції. Однак найбільш поширеною класифікацією є класифікація за особливостями конфліктуючих суб'єктів, коли виділяють конфлікти між державою й етнічною групою (тобто вертикальні) і конфлікти між різними етнічними групами (тобто горизонтальні).

1.2. Методологічні підходи до вивчення причин виникнення та шляхів врегулювання етнополітичних конфліктів

Дослідження причин виникнення і шляхів врегулювання етнополітичних конфліктів були і ще довго будуть надзвичайно актуальними у світі. Незважаючи на те, що пік ескалації цих конфліктів припав на 1980-1990-ті роки ХХ століття, не можна ігнорувати їх постійного загострення у різних частинах світу у теперішньому і, ми впевнені, що й у майбутньому.

З точки зору методології саме розробка цілісних концепцій етнічності (примордіалізму, інструменталізму і конструктивізму) змінила основу підходів до вивчення подібних конфліктів. Тому саме з цього почнемо.

Так, примордіалізм вважає категорію «етнічності» реально існуючою, що має об'єктивну основу в природі та у суспільстві. Відповідно, наявний природній, нерозривний зв'язок людини зі своєю етнічною групою [20]. У цьому контексті етнічність чітко пов'язується з конфліктом. Адже конфлікт як явище впливає з етнічних відмінностей між групами. Іншими словами, конфлікт вбачається вкоріненим у саму етнічність [54].

Американський науковець Д. Горвіц у своїй праці «Етнічні групи в конфлікті» акцентує увагу на ступені економічного й культурного розвитку різних етнічних спільнот і регіонів, у яких вони проживають. Оскільки на його думку, рухи етнічного сепаратизму найбільш часто зростають саме у

відсталих регіонах серед відсталих етнічних груп [49, р. 236]. Виникнення етнічного сепаратизму пояснюється економічним інтересом групи, що поєднується з її стурбованістю за власне майбутнє і тоді ця групова стурбованість (як ірраціональний чинник) переважає оцінювані економічні здобутки (раціональний чинник) [49, р. 238]. На думку іншого науковця Е. Сміта, недостатнім є оцінка лише відносного розвитку групи та регіону її проживання, щоб робити висновки про можливість виникнення конфлікту. Він першою серед причин виникнення конфлікту, що провокує етнічну мобілізацію, вбачає характер політики, яку провадить держава щодо етнічного різноманіття, яке проживає на її території – там, де порушується рівновага між етнічною меншиною і державою, відбувається етнополітична мобілізація [40, с. 149], що у кінці кінців веде до конфлікту.

На відміну від попереднього підходу, інструменталісти трактують етнічність у контексті питання «раціонального вибору», який утворюється у процесі суперництва політичних еліт [20]. Етнічність – це засіб для досягнень групових інтересів певною спільнотою людей, їх мобілізації у політичному житті [51, р. 73]. Ця концепція базується на положенні, що культурні і фізичні характеристики етнічної групи утворюють ресурс (інструмент), який допомагає групі висувати і реалізовувати свої інтереси. Група підкреслює свою етнічність, бо її члени вважають це політично вигідним, а не тому, що існує якийсь вроджений психологічний зв'язок між ними [20]. Іншими словами, існування етнічності – це спосіб досягнення групових інтересів з позицій корисності для неї. За такого підходу етнічний конфлікт – це результат міжгрупових відмінностей і суперництва за володіння ресурсами, коли групи різняться за доступом до багатств, соціального статусу чи влади. Відповідно, незадоволені наявним розподілом групи використовують політичний ресурс етнічності, щоб вирівняти міжгрупові відмінності [20].

Синтезом найбільш продуктивних ідей перших двох підходів у 1990-ті роки став конструктивізм. Він стверджує соціальний характер походження природи етнічності. Як і примордіалісти, вони підкреслюють об'єктивність

існування етнічних ознак (відмінності в звичаях, традиціях, мові і культурі існують поза межами контролю індивіда). У той же час, перераховані етнічні ознаки характерні і для інших типів соціальних зв'язків, не лише етнічних. Фактично етнічність є соціальним явищем, де риси, які відрізняють одних індивідів від інших, існують тільки в соціально обумовленому контексті і не мають значення поза ним. У підсумку, не важливо чи є етнічність вродженою характеристикою або надбаною, важливо те, що члени етнічної групи сприймають її як реальність [20]. Згідно з конструктивістською концепцією, етнічні конфлікти є так само сконструйованими, як і сама етнічність, а в основі цих конфліктів, можуть лежати не обов'язково етнічні за своєю природою проблеми [11, с. 162].

Останні дослідження у цій сфері базуються на поєднанні всіх трьох названих концепцій, щоб мати змогу якнайповніше прояснити усю різноманітність аспектів конкретного конфлікту.

З точки зору методології дослідження причин виникнення етнополітичного конфлікту, важливе місце займають також теорія вибуху етнічних конфліктів Т. Гарра, а також «територіальні» теорії виникнення етнічних конфліктів (М. Тофт, Д. Лейк і Д. Ротшильд).

Американський дослідник Т. Гарр у своїй праці «Етнічні конфлікти в міжнародній політиці» дійшов висновку, що «вибух етнополітичних конфліктів після закінчення «холодної війни» є продовженням тенденції, яка розпочалась у 1960-их рр. (деколонізація). Це прояв тривалої напруги між державою, яка прагне консолідувати і поширити свою владу, та етнічними групами, які захищають свою колективну ідентичність та інтереси» [48, р. 13]. Він вважає, що універсальними ознаками, які дають змогу передбачити початок збройної боротьби етнічної групи за свою незалежність є: висока організованість групи, сприятлива демографічна ситуація, наявність розвиненої інфраструктури, вимога розширення автономних прав, існування власної держави в минулому і попередній досвід боротьби за її незалежність [11, с. 164]. Як не парадоксально, продовжує науковець, але вища

вірогідність наважитися на збройну боротьбу саме у тої етнічної групи, яка найменше страждала від дискримінації і репресій з боку центральної влади держави проживання. У переважній більшості подібні зіткнення відбуваються у процесі переходу держави до демократії, адже саме у цей період трансформацій держава найбільш незахищена через майже повну відсутність досвіду врегулювання демократичних шляхом тих етнічних протиріч, що вийшли на поверхню [11, с. 164].

Дослідниця М. Тофт, у межах так званої «територіальної» теорії виникнення етнічних конфліктів, зосереджує увагу на тому, що ставлення до території у представників етнічних груп і у держави абсолютно різне: перші ставляться до неї ірраціонально як до «священної» частини їх етнічної ідентичності, а держави, у свою чергу, більш раціонально і прагматично, прагнучи встановити над нею юридичний, військовий і економічний контроль. Коли ці інтереси конкурують між собою, то виникає етнополітичний конфлікт. Адже на сучасному етапі значення територій аж ніяк не зменшилося, інакше б етнічні групи так активно не продовжували боротися за контроль над ними. Крім того, професор М. Тофт дійшла висновку, що хоча еліти і виконують важливу роль щодо мобілізації мас у процесі етнічних конфліктів, але варто враховувати також і загальний стан групи, на яку спрямований вплив еліт, оскільки маси не просто сліпі послідовники волі еліт [58, р. 47].

Досліджували зв'язок між етнічними групами і територією у своїй праці також науковці Д. Лейк і Д. Ротшильд. Вони обґрунтували тезу, що етнічні конфлікти виникають частіше всього в географічно ізольованих місцях компактного проживання етнічної групи, де остання має попередній досвід боротьби за незалежність або за владу у «великій» державі. Члени етнічної групи, відчуваючи страх за власне майбутнє, починають готуватися до конфлікту. Сприяють розвитку подібних побоювань наступні чинники: минулий досвід конфлікту, зниження культурної безпеки або занепад держави у теперішньому [52, р. 51-55].

Відтак, основні причини виникнення етнополітичних конфліктів можна згрупувати наступним чином:

- політичні (боротьба за незалежність; боротьба за зміну, збереження або підвищення соціального статусу групи тощо);
- територіальні (взаємні територіальні претензії етнічних груп; насильницьке включення території етносу або її частини у сусідню державу; розчленування етносу між різними державами у минулому; повернення на батьківщину раніше репресованих (депортованих) етнічних груп тощо);
- соціальні (нерівність поділу праці між різними етнічними групами одного суспільства; наявність мовно-лінгвістичних, культурних чи релігійних протиріч; конфлікт між цінностями і нормами титульної нації та цінностями і нормами етнічної меншини);
- економічні (нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; порушення балансу економічних інтересів центру та етнічного регіону; нерівність володіння, розпоряджання чи споживання матеріальних ресурсів між різними етнічними групами одного суспільства).

Загалом же, етнополітичний конфлікт не виникає з нічого, він визріває поступово на підставі наведених вище причин. Вони ведуть до мобілізації етнічної групи з її подальшою політизацією. Український етнополітолог О. Майборода підкреслює, що мобілізація етнічної групи відбувається як гуртування навколо спільної мети через артикуляцію значення проблем етнічної групи та окреслення шляхів їх вирішення [25, с. 125]. У подальшому відбувається політизація етнічності – це «переведення усвідомлених групою проблем у політичні гасла та програми; вона вже не може задовольнитися суто культурницькою та просвітницькою роботою, а вимагає участі у розподілі влади» [25, с. 126]. При цьому більшість вчених вважають, що мобілізація і політизація визначають завершальний етап визрівання етнополітичного конфлікту.

Щодо шляхів врегулювання подібних конфліктів, то це є чи не найгострішою політичною проблемою багатонаціональних держав. У основі будь-якого етнополітичного конфлікту, як уже зрозуміло з наведеного вище, лежить та чи інша нерівність. Саме тому їх врегулювання – це питання знаходження компромісного та прийняттого для всіх сторін конфлікту балансу інтересів.

З точки зору дослідження цього питання, здебільшого дослідники розглядають три основних шляхи врегулювання етнополітичних конфліктів:

1. Консоціація (або інкорпорація) – включення етнічних груп, тобто їх еліт, у політико-адміністративну структуру держави – намагання інституційно врегулювати етнополітичний конфлікт, сформувавши систему пропорційного представництва етнічних груп в органах публічної влади.

2. Синкретизм – надання права на національно-культурну автономію при деполітизації етнічності – формується система доступу до влади, яка виключає особливе ставлення до будь-якої етнічної групи, а суспільство розуміється як єдина синкретична національна єдність.

3. Федералізація – широка децентралізація влади і передача частини владних повноважень по вертикалі регіональним (територіальним) групам, а фактично – етнічним [8, с. 28].

Вказаний перелік аж ніяк не є вичерпним, оскільки кожен подібний конфлікт є унікальним за своєю природою і має різну складність, тому ця проблема досі є досить дискусійною серед дослідників. Так, наприклад науковці Д. МакГаррі і Б. О'Лірі виділяють такі дві основні стратегії регулювання етнополітичного конфлікту у межах певного суспільства або держави:

- стратегія етнополітичної деплюралізації, що має на увазі усунення і/або деполітизацію тих відмінностей, які притаманні етнічностям;
- стратегія політико-інституційної інженерії, яка передбачає управління існуючими етнічними відмінностями [53].

Німецький політолог У. Шнекенер за подібним принципом виділяє три групи механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів:

- 1) механізми, спрямовані на усунення етнічних відмінностей (elimination) – це етноцид/геноцид, етнічні чистки, примусова асиміляція;
- 2) механізми, спрямовані на контроль (control) – примусове домінування, обмежене самоуправління, спільно обране управління;
- 3) механізми, спрямовані на визнання (recognition) – внутрішній або міжнародний режим прав меншин, дво/багатосторонні режими, інтегративний/консоціальний розподіл владних повноважень, територіальні рішення [56, р. 28-33].

Перші дві групи містять неприйнятні і часто негуманні, як справедливо стверджує сам У. Шнекенер, шляхи врегулювання, частина з яких взагалі не мають права на існування. Усі види дискримінаційних практик, хоча теоретично і можуть вирішити насильницьким шляхом проблему етнічного різноманіття у державі, на практиці дають протилежний результат: ведуть до загострення відносин, викликають ненависть, а також посилюють опір і сепаратистські прагнення дискримінованих груп [42].

Механізми третьої групи базуються на політиці визнання, а тому об'єднують прийнятні шляхи врегулювання конфліктів. Вони є результатом усвідомлення та прийняття відмінностей між більшістю і меншістю; передбачають двосторонні переговори між етнічною більшістю та меншиною, часом з участю зовнішнього актора (за необхідності). Так, механізми режимів прав меншин (внутрішній/міжнародний, дво/багатосторонній) в основі своїй базовані на принципі рівності різних етнічних груп, забезпеченні реалізації їхніх прав (мовних, культурних, релігійних, соціальних), недопущенні дискримінації, а також на гарантіях представництва у владі, забезпечення їх політичних прав (на створення політичних партій, на вільну політичну діяльність) і самоуправління у межах територій проживання тощо. Механізм розподілу владних повноважень

може бути застосований лише за належного нормативно-правового регулювання і передбачає врегулювання етнічних протиріч через спільне прийняття рішень, практику спільної діяльності, яка веде до взаємної згоди і злагоди в суспільстві. Основна мета застосування механізму територіальних рішень полягає у наданні етнічній групі можливості до самоуправління культурними, політичними, соціально-економічними справами у межах території свого проживання [42]. У такому випадку У. Шнекенер виділяє внутрішньодержавні територіальні рішення – автономія (спеціальний статус певних регіонів всередині держави) і федерація (політична і територіальна організація всієї держави), а також рішення, що передбачають здобуття етнічними групами повної незалежності шляхом відокремлення частин чи повного розпаду держави [56, р. 30, 33].

Отже, першочергово розробка цілісних концепцій етнічності (примордіалізму, інструменталізму і конструктивізму) змінила теоретико-методологічну основу підходів до вивчення подібних конфліктів і їх причин. Крім того, важливе місце у цьому контексті займають також теорія вибуху етнічних конфліктів Т. Гарра, а також «територіальні» теорії виникнення етнічних конфліктів (М. Тофт, Д. Лейк і Д. Ротшильд). Загалом, основні причини виникнення етнополітичних конфліктів можуть бути політичними, територіальними, соціальними й економічними. Вони ведуть до мобілізації етнічної групи з її подальшою політизацією. Щодо шляхів врегулювання подібних конфліктів, то здебільшого дослідники розглядають три основних шляхи врегулювання етнополітичних конфліктів – консоціація, синкретизм і федералізація. Однак ця проблема є досі дуже дискусійною серед дослідників, тому у цьому контексті варті уваги розробки науковців Д. МакГаррі і Б. О'Лірі, а також У. Шнекенера.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ТА ДИНАМІКА ВІРМЕНО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОГО КОНФЛІКТУ В НАГІРНОМУ КАРАБАСІ

2.1. Історичні передумови і формування вірмено-азербайджанського протистояння

Вірмено-азербайджанський конфлікт, що розпочався у кінці 1980-х років, – це чи не найперший етнополітичний конфлікт на пострадянському просторі. Він також є одним із найбільш тривалих. У його центрі лежить регіон Нагірного Карабаху, що став предметом територіального спору між Азербайджаном та Вірменією. Для розуміння формування вірмено-азербайджанського протистояння у Нагірному Карабасі необхідно розглянути історичні передумови, які призвели до розгортання цього конфлікту.

Назва «Карабах», походить від тюркських слів «гара» (чорний) і «баг» (Сад), тому перекладається як «чорний сад». Натомість етнічні вірмени іменують цей регіон давньою вірменською назвою – Арцах [32]. Наявність самоназви від кожного з народів для однієї і тої ж території підкреслює її спірність, а також важливість для одних і для інших. Адже територія Нагірного Карабаху є однаково важливою частиною історії і культури як Вірменії, так і Азербайджану. Британський журналіст і письменник Т. де Ваал у своїй книзі «Чорний сад» підкреслює це такими тезами: «Для вірмен Карабах – це історичний притулок вірменських князів і єпископів, останній форпост християнської цивілізації на передньому рубежі східного, тюркського світу. Азербайджанці вважають його колискою своєї культури, звідки вийшли талановиті музиканти і поети. Історія Вірменії стає неповною без цього анклаву, без його монастирів і фортець князів; географія і економіка Азербайджану втрачають свою повноцінність без Нагірного Карабаху ...» [47].

Коріння конфлікту між двома сучасними державами можна відслідкувати з XIX століття – з часів царської Росії, коли їх території разом входили до Російської імперії. У контексті імперських стратегій того часу відбулися значні зміни в етнічному складі населення Кавказу, що підвищили градус напруги у регіоні і призвели до постійних збройних протистоянь між двома етнічними групами в подальшому. Наприклад, за «Описом» в Карабаській провінції, що був зроблений за розпорядженням головнокомандувача російської армії на Кавказі після Кюрекчайської згоди (1805 року), за якою Карабаське ханство було приєднане до Росії, етнічний склад регіону був наступним: 15729 сімей з 20095 були саме азербайджанськими (з них 14618 в селі та 1111 в місті), інші 4366 сім'ї – вірменськими, у тому числі й албанськими (3945 в селі та 421 у місті) [33, с. 20]. У 1828 році за указом імператора Миколи I та після Туркманчайського мирного договору на території Єреванського та Нахічеванського ханств була утворена так звана «Вірменська область». При чому на той час у центрі цієї області – місті Єреван – проживали 7331 азербайджанець та 2369 вірмен. А відповідно до положень згаданого договору, до регіону було переселено 40 тисяч осіб з Ірану, переважно вірмен [4]. Крім того, у період з 1828 по 1830 роки на території Північного Азербайджану, в тому числі і в Карабаху, було переселено за офіційними даними 130 тисяч вірмен з Ірану та Османської імперії (за неофіційними – їх кількість перевищувала 200 тисяч осіб) [33, с. 20].

У другій половині XIX – на початку XX століття на усіх цих територіях почали з'являтися національні рухи, що висували різноманітні етнополітичні вимоги. Так, вірменська сторона розпочала відкриту боротьбу за реалізацію проекту «Великої Вірменії», який передбачав вірменізацію населення у регіонах Єревану, Нахічевану та Карабаху усіма можливими способами, у тому числі через збройні сутички [33, с. 20]. Тоді ж перешкодою на шляху до порозуміння стали релігійні (вірмени – християни, а азербайджанці – мусульмани), а також господарсько-економічні (скотарі і землероби)

відмінності двох народів. Варто підкреслити, що міжетнічні протиріччя і сутички, спричинені міграційними процесами, провокувалися з обох боків, не лише зі сторони вірмен.

У 1915 році на тлі Першої світової війни почалася нова хвиля переселення вірменського населення, яке покидало Османську імперію та переселялося до Єреванської губернії, Зангезура й Карабаху. Після Жовтневої революції 1917 року та розпаду Російської імперії ситуація ускладнилася ще більше: російські війська відійшли із регіону, а цей вакуум заповнили збройні формування націоналістичних сил [4]. У 1918 році на Закавказзі постали незалежні Азербайджанська Демократична Республіка (АДР) і Демократична Республіка Вірменія (ДРВ). Вони обидві претендували на одні і ті ж території, у тому числі на територію Карабаху. Через це у 1918-1920 роках за ці території тривав «найперший» вірмено-азербайджанський територіальний конфлікт [27]. У самому Карабасі у цей період місцеві вірмени оголосили про автономність регіону і обрали власний Народний уряд, ДРВ вторглася на його територію, а АДР жорстко придушувала будь-які повстання вірмен [39]. Конфлікт завершився у 1920 році наступом більшовиків і радянізацією обох республік разом зі спірними територіями.

Більшовики взяли на себе роль арбітра і прийняли рішення щодо кордонів обох республік на свій розсуд, заклавши підвалини для подальшого наростання конфлікту між вірменами й азербайджанцями. Відповідно, у 1921 році Нагірний Карабах – регіон, де більшість населення на той час було вірменським, передали Азербайджанській РСР. У 1923 році він отримав статус автономної області: так утворилася Нагірно-Карабаська автономна область (НКАО) у складі Азербайджанської РСР. Науковці підкреслюють, що таке рішення вірменська спільнота сприйняла як несправедливість і саме воно стало першопричиною подальшої, тривалої напруги [23, с. 63].

Крім того, територія Азербайджанської РСР не була монолітною, а навпаки – розірваною, адже Нахічеванська Автономна Республіка Азербайджану була відокремлена від нього територією саме Вірменії [27].

Незручними адміністративними рішеннями радянської влади у цій частині Кавказу були не лише НКАО та Нахичеванська АР. Так, на території Вірменії було три дрібні анклави (або «чужорідні» ділянки на території країни) Азербайджану – це села Софулу, Юхари Аскіпара, Бархударли і Кяркі). Перші три належали до Казахського району, а Кяркі було анклавом Нахичеванської АР, яка сама, як ми пам'ятаємо, стала азербайджанським ексклавом (землі держави від'єднанні від її основної території). Натомість, на території Азербайджанської РСР був один анклав Вірменії – Арцвашен. З початком відкритого збройного протистояння після розпаду СРСР ці «острівці» першими були захоплені і ліквідовані конфліктуючими сторонами [26].

Обидві республіки фактично отримали у своїх кордонах потенційно проблемні регіони. До того ж, такі кордони ускладнювали геополітичне положення як Азербайджану, так і Вірменії у принципі, особливо якщо вони здобули б незалежність. А до тих пір, у радянські часи, як підкреслює науковець В. Кошельник, «конфлікт був заморожений завдяки централізованій владі СРСР, яка придушувала національні аспірації та розбіжності» [23, с. 63]. Проте напруга продовжувала існувати латентно. Науковець підкреслює далі: «Радянська політика управління національними меншинами часто використовувала принцип «розділяй та володарюй», що призводило до поглиблення відмінностей між різними національностями та збільшення недовіри між ними» [23, с. 63].

Так було і тут, де підігріванню конфлікту сприяла саме політика радянського керівництва щодо вірмен. Карабаські вірмени стали об'єктом дискримінації протягом всього часу існування СРСР: уся верхівка автономної області була азербайджанізована, керівництво республіки спровокувало розрив зв'язків між регіоном і Вірменською РСР, відбувалися масові депортації вірмен з регіону, а на їх місце переселялися азербайджанці, політика культурної девірменізації стала повсюдною, у тому числі і через вище матеріальне становище вірмен регіону вони мали проблеми з

реалізацією власних прав на цій території [7, с 112]. У другій половині 1980-х років, наприкінці існування СРСР, у НКАО проживало 76% вірмен і 21,5% азербайджанців [21]. Тобто навіть після переселень і постійних утисків вірмен, їхня частка у населенні автономного округу зменшилася тільки на 18% у порівнянні з переписом 1923 року [7, с 112].

Однак етнічні утиски мали місце щодо обох народів, і це стосувалося не лише території НКАО. Так, маємо пам'ятати, що на території Вірменської РСР також проживала значна азербайджанська діаспора, яка навіть не мала культурної автономії. У ті часи вона також піддавалася дискримінації. Наприклад, у 1947 та 1948 році Рада Міністрів СРСР, під приводом розміщення вірмен, що мігрували з-за кордону, прийняла постанови про переселення азербайджанців з Вірменської РСР на Куро-Араккську низовину Азербайджанської РСР. Відповідно, понад 100 тисяч азербайджанців насильно виселили з гірських районів Вірменської РСР (їх історично рідних земель) у безводні, непридатні для життя Мильські та Муганські степи [33, с. 36].

У період радянської «перебудови» ситуація у регіоні взагалі різко змінилася, адже саме у цей період вірменський національний рух відкрито підняв питання про приєднання НКАО до Вірменії. У серпні 1987 року звернення з пропозицією переглянути статус області було надіслане вищому керівництву СРСР, а восени того ж року відбулися студентські страйки з вимого передати регіон у склад Вірменської РСР. 20 лютого 1988 року сесія обласної ради НКАО звернулася з подібним проханням до Верховної ради СРСР і Азербайджанської РСР. Відповіддю стало ухвалене ЦК Компартії СРСР 21 лютого рішення, «в якому постанову облради названо акцією, спровокованою «націоналістичними елементами» [31].

Тоді ж почалися і перші серйозні збройні зіткнення. 22 лютого відбулося зіткнення з використанням вогнепальної зброї між азербайджанцями з міста Агдам, кордоном міліції, і місцевим населенням біля районного центру Аскеран, у результаті якого загинули двоє

азербайджанців. А 27–29 лютого в Сумгаїті стався вірменський погром, де загинуло 26 вірмен і 6 азербайджанців [31]. Ця подія стала поворотною у розвитку конфлікту. Політолог М. Майоров щодо цього підкреслює: «Фактично ще до початку відкритих бойових дій у Карабаху азербайджанці були змушені залишити Вірменію, а вірмени – Азербайджан. Часто біженці, які прибували у «свою» республіку, ставали каталізатором насильства проти представників «ворожої» меншини, які ще не встигли виїхати у зворотному напрямку. Так сталося, наприклад, у передмісті Баку – Сумгаїті, де жертвами розправи стали місцеві вірмени» [41].

У 1989 році на території НКАО було запроваджене пряме управління з Москви. У 1990 році в регіоні і прилеглих районах Вірменської та Азербайджанської РСР був впроваджений надзвичайний стан. Центральна влада діяла жорстко щодо обох сторін протистояння. Так, союзні війська, ввійшовши до Баку на хвилі масових демонстрацій за територіальну цілісність республіки і «для запобігання захопленню влади опозиційним «Народним фронтом Азербайджану», допустили численні жертви серед азербайджанців. Подія увійшла в історію Азербайджану як «Чорний січень», коли загинуло близько 130 осіб і ще 800 були поранені. А у 1991 році під час операції «Кільце», що проводилася силами підрозділів МВС Азербайджанської РСР, радянської армії і внутрішніх військ МВС СРСР з метою «роззброєння вірменських «незаконних збройних формувань» і перевірка паспортного режиму в Карабасі», численні збройні сутички призвели до жертв серед цивільного населення. Також під час цієї операції депортували кілька вірменських сіл [31].

Усі ці події підняли градус напруги на максимум і посприяли переростанню протистояння між вірменами і азербайджанцями у відкритий збройний конфлікт, що перейшов у гарячу фазу на початку 1990-х років. Після проголошення незалежності Вірменії та Азербайджану, остаточного розпаду СРСР і виведення союзних військ з територій новоутворених держав

у 1991 році в Нагірному Карабасі почалася повномасштабна війна. Про ці події ітиметься у наступному підрозділі.

Таким чином, Нагірний Карабах став предметом територіального спору між Азербайджаном та Вірменією. У ХІХ столітті, коли території цих держав разом входили до Російської імперії, відбулися значні зміни в етнічному складі населення Кавказу через стимульоване царатом переселення вірмен на створену у цьому районі «Вірменську область». Крім того, до початку ХХ століття на усіх цих територіях почали з'являтися національні рухи, що висували різноманітні етнополітичні вимоги. Тоді ж перешкодою на шляху до порозуміння стали релігійні, а також господарсько-економічні відмінності двох народів. У період 1918-1920 років, коли Азербайджан і Вірменія проголосили власні незалежності, тривав «найперший» вірмено-азербайджанський конфлікт за територію Нагірного Карабаху. Конфлікт завершився радянізацією обох республік разом зі спірними територіями. Більшовики провели кордони цих республік на свій розсуд – створивши потенційно проблемні регіони (анклави і ексклави) на їх територіях (НКАО, Нахічеванська АР та ін.). Крім того, підігріванню конфлікту сприяла дискримінаційна політика радянського керівництва щодо вірмен на цих територіях, що остаточно сформувало протистояння між вірменами і азербайджанцями. З 1988 року і до розпаду СРСР вірменський національний рух відкрито піднімав питання про приєднання НКАО до Вірменії, почалися перші серйозні збройні зіткнення, а центральна радянська влада діяла однаково жорстко щодо обох його сторін. Усі ці події спричинили формування вірмено-азербайджанського протистояння і посприяли його переростанню у відкритий збройний конфлікт.

2.2. Ескалація і перебіг Нагірно-Карабаського конфлікту з 1991 по 2020 роки

У цьому підрозділі зосередимося на протистоянні між вірменським населенням Нагірного Карабаху, яке прагнуло до незалежності або приєднання до Вірменії і нею ж активно підтримувалося, та Азербайджанською Республікою, що наполягала на збереженні власної територіальної цілісності у сучасний період, тобто зосередимося на подіях, які відбувалися під час і після відновлення незалежностей обох держав-учасниць досліджуваного етнополітичного конфлікту й аж до 2020 року.

Так, 30 серпня 1991 року Азербайджан ухвалив Декларацію про державну незалежність, а 18 жовтня того ж року було прийнято Конституційний акт про державну незалежність Азербайджанської Республіки, що й вважається офіційним днем відновлення його незалежності після радянської окупації [14]. Вірменія проголосила власну незалежність 23 вересня 1991 року.

Між цими датами – 2 вересня 1991 року – Нагірно-Карабаська обласна рада на своїй сесії проголошує незалежність республіки (НКР). Азербайджан визнав це рішення незаконним і через Верховну Раду країни ліквідував автономію колишньої НКАО взагалі. Натомість, вірмени апелювали формальною юридичною зачіпкою, що Азербайджан проголосив незалежність у форматі «відновлення» АДР 1918-1920 років, а тоді Карабах, ніби, був поза зоною його юрисдикції [26]. Однак подібна аргументація є дуже непевною і тому не витримує ніякої критики.

Як підкреслює політолог М. Майоров у своїй статті: «Республіка Вірменія виявилася неготовою стати державою-ізгоем і наразитися на повномасштабну війну через анексію території сусіда. Тому замість приєднання до Вірменії була проголошена ще одна вірменська держава: НКР» [27]. Відтак, ця подія стала початком відкритого збройного конфлікту між Вірменією і «силами самооборони Карабаху» з одного боку та Азербайджаном з іншого.

Для надання акту проголошення незалежності Нагірно-Карабаської республіки більшої ваги, 10 грудня 1991 року було проведено референдум про статус республіки, на якому 99,89% учасників висловилися «за» незалежність [29, с. 200-201]. Звісно ж референдум був визнаний Вірменією. Натомість, азербайджанською стороною він вважається незаконним, адже був проведений в умовах збройного конфлікту, також у ньому не брала участь азербайджанська меншість республіки, яка його бойкотувала (а як ми пам'ятаємо, за останнім переписом СРСР вона становила 1/5 частину її населення).

6 січня 1992 року парламентом Республіки Арцах було ухвалено декларацію про незалежність НКР [26] (див. Додаток Б). З того часу вона стала самопроголошеною незалежною державою, яка мала свої органи державної влади де-юре, а де-факто була повністю підконтрольна Вірменії. Нагірно-Карабаська республіка не була визнана жодною державою-членом ООН (навіть самою Вірменією), а за конституцією Азербайджанської Республіки цей регіон так і залишався його частиною.

Найбільш активні бойові дії за Нагірний Карабах тривали у 1991-1994 роках. Цей період називають ще Першою Карабаською війною. Станом на початок 1992 року самопроголошена влада НКР контролювала майже усю її територію (див. Додаток Б). Єдиними осередками, що ще були контрольовані азербайджанською стороною залишалися місто Ходжали, а також Шушинський район, де проживав значний відсоток азербайджанського населення колишньої НКАО. Міста Ходжали і Шуша мали стратегічне значення, адже у першому був єдиний у регіоні аеропорт, а Шуша знаходиться на трасі, яка сполучає регіон з Вірменією через ще один важливий населений пункт – місто Лачин. Крім того, Шуша займає панівні висоти щодо обласного центру республіки – міста Степанакерт [41].

Навесні 1992 року під тиском вірмен впала оборона усіх трьох міст. При чому щодо Ходжали, то уже згадуваний М. Майоров наголошує: «Успіх вірмен у Ходжали був затьмарений вчиненням ними воєнного злочину –

вбивством цивільного азербайджанського населення. Якщо для вірмен символом азербайджанської жорстокості є Сумгаїт, то для азербайджанців таким є Ходжали» [41].

Втраті Шуші і Лачина посприяла політична криза в Азербайджані того часу. Так, на початку травня міністр оборони країни через політичну напругу у столиці змушений був вивести із Шуші понад половину його 1,5-тисячного гарнізону. Як результат: наступ вірменських формувань завершився захопленням міста 9 травня [47]. Залишки гарнізону азербайджанців відійшли до Лачина, що знаходиться за межами НКАО. Однак вірменські формування продовжили наступ саме у той бік і 18 травня Лачин був захоплений [24]. Із захопленням Лачина був встановлений так званий «Лачинський коридор» – шлях сухопутного сполучення між Вірменією та НКР, яким одразу почали перекидатися військові засоби для підтримки воєнних дій.

Подальша зміна влади в Азербайджані і стабілізація політичної ситуації дала йому змогу підготуватися і провести успішніший контрнаступ у межах літньої кампанії 1992 року. Азербайджанська армія здійснила фактично найбільш успішний контрнаступ за весь час війни. Основні зусилля були зосереджені на центральній та північній (у Шаумянівському та Мардакертському районах) ділянках, допоміжні удари були здійснені на півдні Карабаху. За його підсумками, на початок осені 1992 року азербайджанці контролювали майже третину території Карабаху [24]. Однак перерізати «Лачинський коридор» їм так і не вдалося, а взимку 1992-1993 року контрнаступ взагалі зупинився.

Після цього вірмени почали поступово відвойовувати втрачені позиції, а навесні 1993 року бойові дії перемістилися уже на територію самого Азербайджану. Ось як описує цю успішну вірменську кампанію М. Майоров: «Навесні наступного року вони захопили Кельбаджарський район Азербайджану, що як і Лачинський район територіально розділяв НКАО і Вірменію. Влітку-восени 1993 року вони продовжили експансію: захопили

Агдамський район на сході, а також чотири азербайджанські райони на півдні. У результаті під вірменський контроль перейшла значна ділянка державного кордону Азербайджану з Іраном» [41].

Фактично вірмени тепер контролювали не лише територію колишнього НКАО, а й значні території, що прилягають до кордону Вірменії та Ірану, які їм раніше не належали (див. Додаток В). Як підкреслюється у статті Радіо Свобода «Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту)»: «До 1994 року вірменські війська взяли під контроль близько 20 відсотків території Азербайджану, зокрема, і за межами Нагірного Карабаху – Лачин, Кельбаджар, Агдам, Фізулі, Джебраїл, Кубатли, Зангелан» [31].

Успіху цьому наступу посприяла чергова внутрішньополітична криза в Азербайджані – заколот полковника Гусейнова, що призвів до розвалу азербайджанського фронту і захоплення вірменами значних азербайджанських територій, що значно покращили їх становище [24].

Після стабілізації внутрішньополітичної ситуації, усунення від влади старого і прихід до влади нового президента Азербайджану, яким став Гейдар Алієв, Азербайджан почав масштабне переоснащення своєї армії і новий зимовий наступ. Він за словами історика О. Кузнецова, «призвів до певних успіхів у південному секторі, безрезультатних позиційних боїв на центральній ділянці фронту та до катастрофи у північній» [24].

Зустрічні бої тривали ще до весни 1994 року, коли була проведена остання масштабна наступальна операція вірменських військ – Тертерська [24]. Операція не досягла своїх цілей, показала виснаженість обох сторін через тривалі бойові дії і остаточно вказала на те, що війна зайшла у глухий кут. Саме тому у травні 1994 року було підписано Бішкекський мирний протокол, де сторони погодилися на припинення вогню у ніч з 8 на 9 травня, а 9-11 травня було підписано «Угоди про безтермінове припинення вогню з 12 травня», що остаточно завершило Першу Карабаську війну.

Після цього лінія розмежування, яку тепер контролювали спостерігачі, стабілізувалася, а конфлікт вважався «замороженим» аж до осені 2020 року.

Офіційні заяви з Баку стверджують, що вірмени окупували 20% території Азербайджану, однак незалежні підрахунки дають трохи скромнішу цифру – близько 13% [26]. Але факт залишається сталим – Азербайджан цю війну програв (див. Додаток В і Д).

Часто іде мова про те, що на боці НКР воювала не лише Вірменія, а й Росія, тому поразка Азербайджану була лише питанням часу. Однак тут варто внести ясність, бо це не зовсім правдиве твердження. Так, одразу після розпаду СРСР на території обох республік залишилися і військовослужбовці з інших союзних республік, які проходили там службу, і великі арсенали Закавказького військового округу. А скористалися як озброєнням, так і послугами цих військових формувань, обидві сторони конфлікту. Приклади наводить М. Майоров: «Наприклад, на боці вірмен участь у штурмі Ходжли взяв 366-й мотострілецький полк, дислокований у Стапанакерті. Під час літнього наступу Азербайджану 1992 року на його боці воювали колишні радянські танкісти» [41]. Російська сторона скоріше отримувала вигоду з обох сторін конфлікту однаковою мірою, у тому числі виступаючи у ролі миротворця у подальшому (про процес мирного урегулювання детальніше ітиме мова у наступному розділі).

У підсумку за різними підрахунками у Першій Карабаській війні загинуло близько 6 тисяч вірмен і від 4 до 11 тисяч азербайджанців. А загалом, за період збройного протистояння 1988–1994 років, у регіоні загинуло 30 тисяч осіб, понад 1 мільйон людей стали вимушеними переселенцями і біженцями [31]. Так, азербайджанці, які склали 1/5 населення колишньої НКАО змушені були виїхати з її території. У тих 7 окупованих вірменами районах азербайджанці теж становили більшість, їм також довелося покинути ті території. При чому, як підкреслює М. Майоров, «вигнання «ворожого» населення супроводжувалося знищенням домівок, пам'яток матеріальної культури та перейменуванням населених пунктів» [41]. Під час усіх наступних раундів переговорів Азербайджан неодноразово

повертався до цього питання, наполягаючи на забезпеченні умов для повернення своїх біженців у всі названі райони.

У зоні Нагірного Карабаху лінія зіткнення з 1994 по 2020 роки фактично не мінлася. Позиційні бої, звісно, відбувалися, однак ситуація була більш менш стабільною. Єдиний раз можна говорити про значну ескалацію, коли у квітні 2016 року відбулися масштабні збройні зіткнення, які тепер відомі як «Чотириденна війна» (2-5 квітня 2016 року). У цьому випадку не є можливим визначити чиї дії призвели до загострення, бо офіційні коментарі сторін дуже суперечливі. Проте у результаті азербайджанської наступальної операції була здобута стратегічна висота у Джебраїльському районі [43]. Після цього ситуація знову стабілізувалася.

27 вересня – 10 листопада 2020 року відбувалися події, які зараз називаються Друга Карабаська війна. Азербайджанська сторона повідомила, що близько 06:00 27 вересня саме збройні сили Вірменії порушили режим припинення вогню та інтенсивно обстріляли її позиції. Натомість, вірменський прем'єр-міністр Н. Пашинян повідомив, що це азербайджанські війська почали наступ у напрямку Нагірного Карабаху. Згодом цього ж дня уряд Вірменії запровадив воєнний стан і загальну мобілізацію через активізацію бойових дій [6]. Азербайджан зробив те саме наступного дня.

Щодо того, хто почав ескалацію, то ми також схилиємося до думки, яку висловив в одному з своїх інтерв'ю уже згадуваний Т. де Ваал. Він, зокрема, зазначив, що малоімовірною є ситуація, коли ініціатива воєнних дій виходила з боку вірменської сторони, адже саме їй це було найбільш не вигідно. «В основному вірмени виграли війну 1990-х років, у них є вся територія, яку вони хочуть», – сказав Т. де Ваал. «Їхній стимул – нормалізувати статус-кво» [46].

У той же час варто підкреслити, що поки конфлікт в Нагірному Карабаху був у замороженій стадії, обидві сторони активно озброювалися. Так, у період 2000-2010 роки активно озброювався Азербайджан. Йому це дозволяли робити високі ціни на енергоресурси – нафто- та газодолари

допомогли успішно переозброїтися. Потім, у другій половині 2010-х років закупівля озброєння зменшилася, що пояснювалося наявністю усього необхідного для нього. Однак у 2019 році закупівля зброї у Туреччині Азербайджаном відновилася. Її експорт з Туреччини виріс майже у 6 разів – це 36 млн доларів у серпні і уже 77 млн доларів у вересні. У 2020 році Баку додатково закупив безпілотні літаки Bayraktar, які ефективно застосовував під час ведення бойових дій восени того ж року [33, с. 30].

Вірменія почала нарощувати свою військову міць з 2010-х років. Так, Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем світу (SIPRI) інформував, що обсяг імпорту озброєння Вірменії періоду 2014-2019 років у 3,5 рази перебільшував показники попередніх 5 років – 2009-2014 роки. Вірменія закупила у тому числі системи залпового вогню «Смерч», дивізіон ракетних комплексів «Іскандер-Е», велику кількість зенітно-ракетних комплексів і протитанкової зброї тощо [33, с. 30].

Однак незважаючи на усе це, Азербайджан отримав значну військову перевагу над Вірменією у порівнянні з ситуацією 1991-1994 років. Доходи, що отримувалися з продажу нафти та газу, були вкладені не просто у озброєння, а у створення добре підготовленої армії. Це додатково підтверджує думку, що саме Азербайджан спровокував Другу Карабаську війну 2020 року. Саме йому було вигідно скористатися усіма наявними перевагами, щоб кардинально переламати ситуацію у зоні конфлікту.

Після 27 вересня бойові дії велися за двома напрямками – це на півдні і на півночі Карабаху. Уперше з літньої кампанії 1992 року Азербайджан володів стратегічною ініціативою, успішно наступаючи. До 9 жовтня азербайджанські сили відбили місто Джебраїл – адміністративний центр одного з тих 7 районів Азербайджану поза територією колишньої радянської НКАО, який був втрачений у першій війні. Ще через декілька днів було взято населений пункт Гадрут, який був розміщений уже на території самої НКР [33, с. 32-33]. Після цього просування азербайджанських військ вперед стало більш інтенсивним, а вірменські сили лише відступали (див. Додаток Е).

Після Джебраїлу і Гадруту Азербайджан узяв під свій контроль Фізулі, Зангелан, Кубатли, що теж розміщувалися на території районів Азербайджану, які були окуповані ще у 1992-1994 роках. Подальшими цілями мали стати міста Лачин і Шуша. Після взяття останньої війна фактично була завершена [33, с. 33] (див. Додаток Е). Уже 10 листопада був встановлений режим припинення вогню та почалося введення російського миротворчого контингенту.

Подібні військові перемоги призвели до сильних переговорних позицій азербайджанської сторони. У підсумку азербайджанська армія повернула військовим шляхом під свій контроль близько 32,5% раніше окупованих територій (війська повністю зайняли Джебраїльський та Фізулінський райони, а частково – Кубатлинський, Зангеланський і Лачинський; на території колишньої НКАО встановили контроль над більшістю Ходжавендського району і просунулися у Ходжалинському та Шушинському районах). Натомість, ще 40% територій вдалося повернути мирно: за підсумками мирної угоди вірмени зобов'язалися передати Агдамський, Лачинський і Кельбаджарський райони. Це було зроблено у листопаді-грудні 2020 року [26] (див. Додаток Е). Єдиним виключенням став «Лачинський коридор», який за мирною угодою залишився під контролем російських миротворців (детальніше про це ітиметься далі).

Фактично, на цей раз саме Азербайджан став переможцем у війні, повернувши собі під контроль усе втрачене у першій війні і навіть трохи більше. Однак знову бойові дії супроводжувалися масовою загибеллю військових та цивільних. За офіційними заявами з обох сторін постраждалими у конфлікті стали більше 6 тисяч осіб, але за неофіційною інформацією кількість загиблих може перевищувати 12 тисяч людей [15].

Отже, у сучасний період ескалація протистояння між вірменським населенням Нагірного Карабаху, що підтримувалося Вірменією, та Азербайджанською Республікою, розпочалася одразу після відновлення незалежностей обох держав-учасниць, тобто у 1991 році. Приводом до

початку відкритого збройного конфлікту стало проголошення незалежності Нагірно-Карабаської республіки з подальшим проведенням референдуму на підтримку цього рішення. Події 1991-1994 року ще називають Першою Карабаською війною. Азербайджан цю війну програв, він втратив контроль над НКР і власними 7 районами між Вірменією та НКР і на кордоні з Іраном (були окуповані близько 20% території за офіційними даними з Баку). У зоні Нагірного Карабаху лінія зіткнення з 1994 по 2020 роки фактично не мінлася, крім подій квітня 2016 року, коли відбулася так звана «Чотириденна війна». Восени 2020 року відбулася Друга Карабаська війна, під час якої саме Азербайджан володів стратегічною ініціативою й успішно наступав, відвойовуючи втрачені 26 років тому позиції. У підсумку Азербайджан став у ній переможцем.

РОЗДІЛ 3

ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В НАГІРНОМУ КАРАБАСІ

3.1. Інтереси зовнішніх акторів щодо розвитку та врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту

Іноземна підтримка Вірменії та Азербайджану у протистоянні за Нагірний Карабах значно впливала на динаміку його розвитку, а також на результативність тих миротворчих ініціатив, які застосовувалися у різні періоди його врегулювання. Проаналізуємо роль зовнішніх акторів у цьому процесі.

Якщо спочатку Нагірно-Карабаський етнополітичний конфлікт був конфліктом лише 2 держав – Вірменії і Азербайджану, то згодом великі глобальні і регіональні актори виявили у його розвитку чи врегулюванні свої власні інтереси. До таких акторів можна віднести Російську Федерацію, Туреччину, Іран, США та ЄС.

Почнемо з Російської Федерації, яка після розпаду СРСР, ставши його правонаступницею, перебрала на себе роль (за власним бажанням) «медіатора» чи, скоріше, «наглядача» за колишніми союзними республіками. Разом з цим вона почала нарощувати свій статус гегемона у регіоні. Вірменія та Азербайджан знаходилися від початку саме у цьому полі. Тут однозначно зрозуміло, що як ескалація, яка робить регіон слабким, а країни такими, що піддаються впливу ззовні, так і врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі, яке покаже на міжнародному рівні впливовість Росії на пострадянському просторі, піде їй на користь.

Як підкреслює науковець Р. Демчишак: «Розглядаючи так званий «пострадянський простір» як територію власної сфери впливу, РФ позиціонувала себе як єдиного гаранта стабільності у регіоні Південного Кавказу, вважаючи, у тому числі, що лише вона має право на розробку

«сценарію» та посередництво у розв'язанні конфлікту у Нагірному Карабасі» [13, с. 130-131]. Присутність Росії у регіоні між двома Карабаськими війнами була абсолютно домінуючою.

При чому, хоч у неї склалися різні відносини з сторонами конфлікту, вона намагалася вміло між ними балансувати, щоб найкраще задовільнити власні інтереси. Як підкреслює науковець В. Кошельник, «Росія, з її історично близькими зв'язками з Вірменією та членством у Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), намагалася зберегти баланс між підтримкою Вірменії та уникненням прямого протистояння з Азербайджаном, враховуючи свої геополітичні та економічні інтереси в регіоні» [23, с. 64]. Адже для Вірменії Росія – гарант безпеки і єдиний військово-політичний союзник у Закавказзі: вони мають угоди про співробітництво, входять в одні міжнародні організації, саме з Росії Вірменія купує озброєння і саме з нею вона проводить усі свої спільні військові навчання. Натомість, Азербайджан з Росією скоріше ситуативні партнери (союзником для першого є Туреччина), коли їх інтереси з якогось приводу сходяться.

Щодо миротворчих зусиль РФ у регіоні, то вони були увесь цей час достатньо ефективними. Вона брала участь у них не лише як співголова Мінської групи ОБСЄ по врегулюванню, але й здійснювала окремі посередницькі ініціативи. Так, у 2007 році були сформульовані «Мадридські принципи» за активної участі РФ. У 2008 році за посередництва Росії у замку Маєндорф (Московська область) між Азербайджаном та Вірменією було підписано так звану «Маєндорфську декларацію». Пізніше у 2011 році за присутності Президента РФ у Казані відбулася двостороння зустріч президентів Азербайджану та Вірменії, де мало відбутися, але не відбулося, підписання документу на основі «Мадридських принципів». У 2016 році після «Чотириденної війни» відбулася зустріч начальників військових штабів обох держав у Москві, де сторони обумовили початок режиму припинення вогню і подальше збільшення кількості міжнародних спостерігачів на лінії

розмежування. У Другій Карабаській війні Росія зайняла нейтральну позицію, а за її підсумками саме її миротворчий контингент мав забезпечувати безпеку в регіоні [13, с. 130]. Це ще більше посилює її регіональні позиції.

Наступним гравцем є Туреччина. Туреччина з Азербайджаном має тісні культурні та історичні зв'язки, вони говорять мовами однієї мовної сім'ї. Азербайджан від початку здобуття власної незалежності вибрав шлях на зближення з Туреччиною. Увесь сучасний період розгортання конфлікту саме вона виступала як його військова й економічна підтримка. Політично, як підкреслює науковець М. Прихненко, Туреччина особливо виступала за територіальну цілісність Азербайджану після розпаду СРСР ще й тому, що «в історії турецько-вірменських відносин є одна незагойна рана: масові вбивства вірмен в Османській імперії в 1915 році, які парламенти багатьох держав визнали актом геноциду... ..події сторічної давнини, все ще визначають те, як держави позиціонують себе на міжнародній арені» [55, р. 615-616]. Фактично Туреччина для Азербайджану відіграє ту ж роль, що й Росія для Вірменії.

Крім того, ця співпраця добре вписується у доктрину «неоосманізму», яка є основною зовнішньополітичною доктриною чинного Президента Туреччини Р. Т. Ердогана. Суть її полягає у здобутті присутності Туреччини в «основних частинах колишньої Османської імперії», зростанні її ролі в «міжцивілізаційному та міжрелігійному діалозі» і, відповідно, посиленні її ваги на міжнародній арені [12, с. 132].

У 2010 році були ратифіковані, підписана президентами обох країн напередодні угода «Про стратегічне партнерство та взаємну підтримку між Азербайджаном та Туреччиною», а також заява «Про створення Ради стратегічного співробітництва високого рівня між Азербайджаном та Туреччиною». Вони стали основою для створення потужного військового альянсу, де сторони взяли на себе зобов'язання координувати спільні зусилля щодо розвитку оборонної та військово-технічної галузей [13, с. 132].

Перед початком Другої Карабаської війни, як уже було зазначено раніше, Туреччина продавала Азербайджану новітнє озброєння, у тому числі безпілотники (офіційно заперечуючи це увесь час до початку воєнних дій). Її вплив у регіоні як потужного регіонального гравця за підсумками війни відчутно посилюється, поступаючи лише російському.

Ще одним зацікавленим регіональним гравцем є Іран, який має спільні кордони як з Вірменією, так і з Азербайджаном. Крім того, Іран має культурні та історичні зв'язки з регіоном, бо, як підкреслює Р. Демчишак, «азербайджанці – друга за чисельністю етнічна група в Ірані після персів, а Верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї – етнічний азербайджанець» [13, с. 132].

Зовнішньополітичні амбіції цієї держави впливають на її активну позицію щодо вірмено-азербайджанського конфлікту. Стратегія ІРІ полягає у підтримці мирного, дипломатичного шляху вирішення конфлікту, при цьому категорично виступаючи проти введення міжнародних миротворчих сил у регіон (близько до власного кордону) і підтримуючи місцеві чи регіональні миротворчі ініціативи. Тегеран зберігає нейтралітет щодо обох сторін конфлікту, а під час Другої Карабаської війни надавав гуманітарну допомогу їм обом. Після закінчення бойових дій, Іран висловив підтримку цьому факту, вітав режим припинення вогню і виступав за якнайскоріше відведення військ з лінії розмежування [13, с. 133]. Фактично головним інтересом ІРІ у регіоні є віддалення потенційних загроз від власних кордонів, забезпечення регіональної стабільності при збереженні існуючого статусу-кво, недопущення появи західних гравців у регіоні і збереження власного впливу на нього.

Наступними розглянемо США. Тут існують різні позиції, навіть у Конгресі, щодо підтримки тієї чи іншої сторони (лобі має і одна, і інша). Однак, все ж переважна більшість виступає на боці Азербайджану, підтримуючи його територіальну цілісність і, одночасно, реалізуючи свої зовнішньополітичні й економічні інтереси у регіоні Південного Кавказу.

Адже Азербайджан має значні запаси енергоресурсів, а основними фінансовими партнерами у його енергопроектах є саме США і Велика Британія. При чому ці проекти націлені на «обхід» Росії і, таким чином, зменшення залежності Європи від енергоресурсів останньої чи використання її інфраструктури для транспортування нафти і газу. Наприклад, такі нафтопроводи як Баку-Тбілісі-Джейхан, що слугує для транспортування нафти з Каспію до турецького порту Джейхан, а також газопроводи Баку-Тбілісі-Ерзурум (до Туреччини), Трансанатолійський і Трансадриатичний, що реалізують постачання газу із Близького Сходу і Каспію до самої Європи [2, с. 467]. Їх наявність підкреслює серйозність намірів Азербайджану диверсифікувати постачання енергоресурсів через активну участь США, які таким чином може протидіяти РФ. Крім того, США використовують Нагірно-Карабаський конфлікт, щоб просувати свої інтереси і дискредитувати Росію як посередника у протистоянні, яке вона ніби-то не здатна вирішити.

Щодо Європейського Союзу, то до певного часу активну участь у вирішенні конфлікту в Нагірному Карабасі брала лише Франція як співголова Мінської групи ОБСЄ по врегулюванню. Однак починаючи з 2021 року (після завершення Другої Карабаської війни) ЄС на рівні організації почав долучатися до цього процесу, у тому числі і щоб недопустити «приватизації» його Росією. ЄС стоїть на позиції підтримки територіальної цілісності Азербайджану, спираючись на норми міжнародного права. Одночасно з цим він реалізує власні інтереси у регіоні. Дуже лаконічно визначили їх експерти Центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень у своїй аналітичній доповіді: «Ключовий інтерес Європейського Союзу – врегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту, який, дестабілізуючи ситуацію на Південному Кавказі, підриває основи східної політики ЄС. Так Європейський Союз прагне знизити вплив РФ у регіоні, покращити транспортні комунікації, зважаючи, зокрема, на можливість використання Південного Кавказу для транспортування енергоресурсів із Центральної Азії та потенційно – з Ірану» [35].

У цьому ключі Європейський Союз робить активні спроби перебрати на себе роль медіатора у вірмено-азербайджанському конфлікті з кінця 2021 року. За посередництва голови Європейської Ради Ш. Мішеля відбувалися зустрічі у Брюсселі між прем'єр-міністром Вірменії (Н. Пашиняном) та президентом Азербайджану (І. Алієвим) у грудня 2021 року, у квітні та травні 2022 року та у травні і липні 2023 року. Наприклад, на зустрічі у травні 2022 року, де спочатку Ш. Мішель провів двосторонні зустрічі з кожною із сторін, а потім узяв участь в переговорах між ними, розглядалися питання пов'язані з делімітацією та демаркацією державного кордону між Вірменією та Азербайджаном; з розблокуванням транспортних зв'язків між державами і їх анклавом, а також з продовженням роботи над укладанням кінцевої мирної угоди, яка б завершила конфлікт остаточно. Практичним її результатом стало формування комісії з питань розмежування державного кордону, яку очолили віцепрем'єр-міністри з обох сторін [35].

Таким чином, спочатку Нагірно-Карабаський етнополітичний конфлікт був конфліктом лише Вірменії і Азербайджану. Однак згодом великі глобальні і регіональні актори виявили у його розвитку чи врегулюванні свої власні інтереси. Позиція Росії скоріше була провірменською. Хоча вона вміло балансувала між сторонами, беручи участь у врегулюванні конфлікту і у складі Мінської групи ОБСЄ, і здійснюючи окремі посередницькі ініціативи. Після введення у регіон її миротворчих сил, її регіональні позиції ще посилилися. Туреччина зайняла проазербайджанську позицію й увесь сучасний період розгортання конфлікту виступала як його військова й економічна підтримка. За підсумками другої війни турецький вплив у регіоні відчутно посилюється, поступаючи лише російському. Іран, зберігаючи нейтралітет між сторонами, зацікавлений, перш за все, у віддаленні потенційних загроз від власних кордонів, забезпеченні регіональної стабільності та недопущенні появи західних гравців у регіоні. США виступають переважно на боці Азербайджану, адже реалізують тут свої зовнішньополітичні й економічні інтереси, зокрема щодо видобутку

енергоресурсів і транспортування їх у Європу в обхід Росії. З 2021 року активну участь у вирішенні конфлікту почав брати Європейський Союз. ЄС стоїть на позиції підтримки територіальної цілісності Азербайджану, одночасно реалізуючи власні інтереси у регіоні (зниження впливу Росії на регіон, диверсифікація шляхів постачання енергоресурсів у Європу тощо).

3.2. Шляхи врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту: результати і ефективність

У останній частині нашого дослідження розглянемо питання, яке стосується шляхів врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту сучасного періоду розгортання (з 1991 по 2023 роки), проаналізуємо результати дій різноманітних сторін, перебіг перемовин та їхню ефективність.

Так, на момент прийняття Азербайджаном конституційного акту про відновлення незалежності у жовтні 1991 року, територія Нагірно-Карабаської республіки уже перебувала поза його контролем з вересня того ж року – НКР проголосила незалежність 2 вересня. Далі почалася Перша Карабаська війна.

У світлі цих подій ситуація розглядалася на міжнародному рівні. Рада Безпеки ООН прийняла резолюції на підтримку територіальної цілісності Азербайджану: у Резолюції № 822 від 30 квітня 1993 року вона вимагала негайно припинити всі бойові дії у регіоні і вивести окупаційні сили із нещодавно захоплених районів Азербайджану; Резолюція № 853 від 29 липня 1993 року підтвердила територіальну цілісність і суверенітет Азербайджанської Республіки, непорушність міжнародно визнаних кордонів, неприпустимість використання сили з метою надбання нових територій, відповідно, засудила захоплення територій Азербайджанської Республіки і вимагала негайного виведення окупаційних сил із окупованих районів АР; Резолюція № 884 від 12 листопада 1993 року засудила порушення режиму припинення вогню у регіоні та повторно засудила окупацію нових районів Азербайджану, зокрема Зангеланського [44]. У всіх цих резолюціях Вірменія

не фігурує як країна-агресор, проте наголошується, що саме її вплив може стати вирішальним у дотриманні карабаськими вірменами їх положень.

Як ми уже зазначали вище, миротворчі ініціативи щодо врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту мали дві площини – це окремі посередницькі ініціативи Росії і діяльність Мінської групи ОБСЄ. Мінський процес розпочався у 1992-1993 роках з ініціативи ОБСЄ (на той час НБСЄ), яка тоді стала чи не єдиним посередником у цьому конфлікті. Першочергово НБСЄ планувало скликати конференцію у Мінську за участі сторін конфлікту (Вірменія та Азербайджан) та так званої Мінської групи з урегулювання у складі США, Франції, Росії, Туреччини, Італії, Німеччини, Швеції, Фінляндії, Нідерландів, Португалії та Білорусі. У підсумку, запланована конференція так і не відбулася, Мінська група функціонувала лише формально, а фактично питаннями врегулювання займалася трійка співголів названої групи – це США, Франція та Росія [44]. Саме країни-співголови Мінської групи ОБСЄ брали активну участь у врегулюванні конфлікту після кожної з війн між сторонами або пропонуючи можливі плани вирішення питання Нагірного Карабаху у «міжвоєнний» період.

Одним з перших миротворчих планів вирішення конфлікту був план, запропонований спеціальним радником Державного секретаря США Полом Гоблом. Він отримав назву за прізвищем розробника – «план Гобла» і передбачав обмін коридорами, що мало вирішити проблему доступу до анклавів і екславів (див. Додаток Ж). Ось як описує задум П. Гобла політолог М. Майоров: «Спеціальний радник Держсекретаря США Пол Гобл запропонував в обмін на збереження «лачинського коридору» передати Азербайджану «мегрінський коридор», який би з'єднував основну територію Азербайджану з Нахічеванською Автономною Республікою і водночас відрізав би Вірменію від Ірану. Крім того, обговорювалася можливість передачі вірменам західної частини нахічеванської автономії – з тим, щоб відкрити їм сполучення з Іраном в іншому місці. Але такий варіант переривав сполучення азербайджанської Нахічевані з Туреччиною» [27]. На той час ці

ідеї здалися сторонам занадто радикальними і на них не пристало ні Баку, ні Єреван.

У 1994 році, підписанням Бішкекського протоколу, був припинений вогонь і зафіксовано статус-кво за підсумками Першої Карабаської війни. Наступна за ним «Угоди про безтермінове припинення вогню з 12 травня», після довгих переговорів посприяла фактичному замороженню конфлікту. Водночас, режим припинення вогню був нестійким і постійно порушувався, то однією, то іншою стороною [13, с. 130]. З цієї угоди також почалися довготривалі, постійні, але досить малоефективні перемовини під егідою Мінської групи ОБСЄ.

При чому результатом війни стало, як ми уже наголошували, перехід під контроль вірменської сторони не лише території НКР, але й 7 районів Азербайджану між Вірменією та НКР. З того часу питання статусу колишньої НКАО та цих 7 окупованих районів у переговорному процесі Мінської групи ОБСЄ стали чітко розділятися: про першу ішли дискусії щодо визнання/невизнання або реінтеграцію назад у склад Азербайджану на умовах широкої автономії; а от щодо других, то вони чітко визначалися як окуповані і такі, що мають бути у обов'язковому порядку повернуті Азербайджану (за винятком, можливо, «Лачинського коридору») [27].

Наступним етапом активізації миротворчого процесу став 2007 рік, коли були представлені «Мадридські (базові) принципи мирного вирішення конфлікту», що були презентовані на конференції міністрів закордонних справ ОБСЄ в Мадриді (у оновленому вигляді були опубліковані у 2009 році). Серед іншого вони передбачали:

- 1) повернення територій, які оточують Нагірний Карабах, під контроль Азербайджану;
- 2) тимчасовий статус для Нагірного Карабаху, що забезпечить гарантії безпеки та самоврядування його населенню;
- 3) наявність постійного коридору, що з'єднає Вірменію з Нагірним Карабахом;

- 4) майбутнє визначення остаточного правового статусу Нагірного Карабаху має відбуватися шляхом юридично обов'язкового волевиявлення;
- 5) всі внутрішньо переміщені особи та біженці мають право повернутися до своїх попередніх місць проживання;
- 6) наявність міжнародних гарантій безпеки, які включатимуть проведення миротворчої операції у регіоні [57].

На думку співголів Мінської групи ОБСЄ, схвалення цих принципів Вірменією та Азербайджаном дало б змогу «розробити всеохоплююче врегулювання для забезпечення майбутнього миру, стабільності та процвітання для Вірменії, Азербайджану та ширшого регіону» [57].

Про окремі посередницькі ініціативи Росії (у 2008, 2011, 2016 роках) ішла мова у попередньому підрозділі. Зокрема, у 2008 році між сторонами конфлікту за посередництва РФ була підписана «Маєндорфська декларація», у якій сторони підтверджували «прихильність до політичного врегулювання, шляхом прямого діалогу за посередництва країн-співголів Мінської групи ОБСЄ (США, Франції, РФ) з врахуванням «Мадридських принципів» [13, с. 130]. Ця декларація серед іншого є показником ефективності згаданих посередницьких ініціатив, адже цей документ був першою з 1994 року двосторонньою угодою, укладеною сторонами етнополітичного конфлікту.

Дослідники К. Велт та Е. Боувен у своїй роботі «Азербайджан та Вірменія: конфлікт в Нагірному Карабаху» зазначають, що існувала вірогідність зміни ситуації у Нагірному Карабасі у 2018 році, коли до влади у Вірменії прийшов Н. Пашинян, бо він став першим лідером держави, що не був вихідцем зі спірних територій [59, р. 4]. Саме у цей період співголови Мінської групи ОБСЄ – США, Росія, Франція – висловили зацікавленість у поновленні взаємодії та привітали готовність вжити заходів до миру обома сторонами; спостерігачі відзначали зниження чисельності випадків порушення режиму припинення вогню, а сторони на кордоні замінили військові сили на цивільні підрозділи [38, с. 120].

У 2019 році за сприяння співголів Мінської групи прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян та президент Азербайджану І. Алієв провели офіційну зустріч, де обидва лідери наголосили на «важливості створення сприятливого для миру середовища та вжиття подальших конкретних і відчутних кроків у переговорному процесі для пошуку мирного вирішення конфлікту» [50]. Тим не менш, очікування не виправдалися, адже, як ми знаємо, у вересні 2020 року розпочалася Друга Карабаська війна.

За її результатами прем'єр-міністром Вірменії, президентом Азербайджану та президентом РФ було опубліковано спільну заяву у ніч з 9 на 10 листопада 2020 року, яка фактично ознаменувала відновлення режиму припинення вогню, завершила бойові дії і закріпила територіальні здобутки Азербайджану отримані у їх процесі. Крім цього та обміну полоненими і загиблими, пункти угоди включали наступне [59, р. 14-15]:

1. Повернення територій навколо Нагірного Карабаху, окупованих під час першої війни, під контроль Азербайджану (усі відвойовані військовим шляхом – автоматично, а ще 3 райони за визначеним графіком: Кельбаджарський район – до 15 листопада, Агдамський і території у Газахському – до 20 листопада (де-факто вийшло навпаки), Лачинський (крім «Лачинського коридору») – до 1 грудня) [10].
2. Виведення вірменських військ з регіону, яке на практиці призвело до масової міграції тисяч етнічних вірмен з їх давніх поселень на цих територіях та з тих населених пунктів, де вони проживали з 90-х років ХХ століття [38, с. 121].
3. Введення російського миротворчого контингенту уздовж лінії розмежування і вздовж Лачинського коридору. Як підкреслює Р. Демчишак, миротворці РФ розмішувалися «в кількості 1960 військовослужбовців, 90 бронетранспортерів, 380 одиниць спеціальної техніки (вперше за всю історію конфлікту)», терміном перебування на 5 років «з автоматичним продовженням на наступні 5-річні періоди,

якщо жодна з Сторін не заявить за 6 місяців до закінчення строку про свій намір припинити застосування цього положення» [13, с. 131].

4. Створення миротворчого центру для моніторингу режиму припинення вогню, при чому він має бути спільним – російсько-турецьким [10].
5. Утримання сухопутного Лачинського коридору між Вірменією та Нагірним Карабахом завширшки 5 км з будівництвом за 3 роки нового маршруту руху по ньому в обхід азербайджанського міста Шуша.
6. Створення наземного транспортного коридору через Вірменію між материковою частиною Азербайджану та азербайджанським ексклавом Нахічевань, контролювати який має російська ФСБ. Як підкреслив М. Майоров: «У тексті не було конкретизовано, чи йдеться саме про «Мегрінський коридор», згаданий ще у «плані Гобла». Так чи інакше, але новітня угода передбачила реалізацію старих ідей американського аналітика про обмін коридорами» [26].
7. Повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців (переважно етнічних азербайджанців) на території, що були під контролем вірмен у 1994-2020 роки [59, р. 14-15].

Щодо подальших післявоєнних миротворчих ініціатив, то Азербайджан зробив питання повернення Нагірного Карабаху під свій контроль основою своєї зовнішньої політики, тому коли у 2021 році до миротворчих ініціатив щодо вирішення вірмено-азербайджанського конфлікту почав долучатися ЄС (про це йшлося у попередньому підрозділі), він побачив у цьому свій інтерес. Адже, як підкреслюють експерти Національного інституту стратегічних досліджень, уряд Азербайджану не хотів вступати у відкриту конфронтацію з РФ, але, водночас, намагався знайти шлях безконфліктно вивести російський військовий контингент з власної території [35].

Вірменії також після програшу у Другій Карабаській війні було вигідно знайти підтримку не лише з боку Росії, яка після вторгнення в Україну у 2022 році стала досить «токсичним» партнером. Подолання залежності від РФ і одночасне розблокування транспортного сполучення з Азербайджаном та

Туреччиною, яке було заблоковане увесь період конфлікту (фактично сухопутне сполучення Вірменія мала лише з своїм анклавом НКР, Грузією та Іраном), дало б необхідний поштовх для економічного розвитку цієї країни.

А відносно нещодавно відбулося остаточне врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту за Нагірний Карабах, однак зовсім не мирним, а саме силовим шляхом. Чому це стало можливим пояснює військовий експерт М. Жирохов: «Ніхто в Баку й не приховував планів щодо військового вирішення конфлікту, але тільки після 2025 року, коли офіційно мали вийти російські «миротворці». Але широкомасштабне вторгнення РФ в Україну і значне послаблення російського військового потенціалу кардинально змінили геополітичну ситуацію на Кавказі, і вже до осені 2023 року Азербайджан почав відкрито готуватися до військової операції» [17].

Тим більше, що з грудня 2022 року територія НКР була повністю заблокована Азербайджаном, при повній бездіяльності російських «миротворчих сил» [9]. Далі відбувалося підтягування військових частин до кордону, а також інформаційна підготовка. Так, 7 вересня 2023 року Азербайджан звинуватив Вірменію у недотриманні угод, прийнятих після Другої Карабаської війни у частині виведення своїх військових формувань із зони конфлікту, які тому тепер стають законною військовою ціллю, бо загрожують безпеці азербайджанського народу [17].

У підсумку 19 вересня 2023 року Азербайджан розпочав антитерористичну операцію з метою відновлення свого контролю над регіоном. Менш ніж за добу урядові війська взяли під свій контроль Ханкенді (Степанакерт) та прилеглі райони; влада НКР оголосила про припинення вогню і капітулювала [30]. Азербайджан відновив контроль над територіями, які втратив більше 30 років тому.

Крім цього, за результатами військової операції, 28 вересня 2023 року президент «Республіки Арцах» С. Шахраманян підписав Указ «Про дії, що впливають із ситуації, що склалася після 19 вересня 2023 року». Відповідно до нього, мають бути розпущені всі державні установи та організації, а з 1

січня 2024 року Республіка Нагірний Карабах (Арцах) припиняє своє існування; населення має самостійно ухвалити рішення щодо можливості подальшого перебування у Нагірному Карабаху [36]. Ці події супроводжувалися міграцією близько 100-тисяч вірмен з цих територій у Вірменію менш ніж за тиждень після капітуляції НКР [30] та затриманням усіх ключових представників сепаратистського керівництва. Російський миротворчий контингент також невдовзі був повністю виведений із території Азербайджану [3].

1 січня 2024 року Нагірно-Карабаська республіка припинила своє існування, а Азербайджан відновив свій суверенітет і територіальну цілісність. Сьогодні Нагірний Карабах – це Верхньо-Карабаський економічний район АР з центром у місті Ханкенді (колишній Степанакерт).

У той же час Вірменія на сучасному етапі повністю відмовилася від претензій на Карабах, досягнувши мирних домовленостей з Азербайджаном (мирна угода була підписана у серпні 2025 року за посередництва Президента США Д. Трампа). Зокрема, прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян у своєму виступі з нагоди 35-ї річниці ухвалення Декларації про незалежність Вірменії заявив, що продовження Карабаського руху було б згубним для країни. Адже результатом його діяльності стала «стратегічна неможливість існування незалежної вірменської держави, оскільки країна, яка існує в контексті зовнішнього конфлікту, не може побудувати реальної незалежності» [37]. Він також підкреслив, що реальної незалежності Вірменія досягла лише зараз, після досягнення миру із Азербайджаном, початку реального діалогу з Туреччиною та відмови від претензій на Карабах [37].

Отже, шляхи врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту від початку передбачали активну участь міжнародної спільноти у мирних переговорах. Рада Безпеки ООН приймала резолюції на підтримку територіальної цілісності Азербайджану, у яких водночас наголошувала на вирішальному впливі Вірменії щодо дотримання карабаськими вірменами їх положень. У подальшому миротворчі ініціативи щодо врегулювання

Нагірно-Карабаського конфлікту мали дві площини – це окремі посередницькі ініціативи Росії і діяльність Мінської групи ОБСЄ. Країни-співголови Мінської групи пропонували можливі плани вирішення питання Нагірного Карабаху, одним із яких був «план Гобла». Вони сприяли підписанню Бішкекського протоколу, який завершив Першу Карабаську війну. Далі почалися довготривалі, але досить малоефективні перемовини під егідою Мінської групи ОБСЄ. Найбільшим їх досягненням стали «Мадридські (базові) принципи мирного вирішення конфлікту» (2007 року). Посередницькі ініціативи Росії у 2008, 2011, 2016, 2020 роках були більш ефективними і успішними. Саме вона виступила посередником у процесі укладання мирної угоди, яка завершила Другу Карабаську війну у 2020 році. У підсумку вірмено-азербайджанський конфлікт був остаточно врегульований не мирним, а саме силовим шляхом. У 2023 році Азербайджан провів успішну антитерористичну операцію, за підсумками якої НКР капітулювала і припинила своє існування 1 січня 2024 року, а Азербайджан відновив свій суверенітет і територіальну цілісність.

ВИСНОВКИ

1. Етнічність позначає сукупність ідентифікаційних ознак самовизначення групи (цінностей, вірувань, норм, традицій, звичаїв), що відділяють її від іншої подібної групи. Конфлікт, у свою чергу, означає зіткнення і протиборотство суспільних суб'єктів, у тому числі етнічних груп, з метою реалізації власних групових інтересів і цілей. Політичний конфлікт – це також зіткнення, але воно обов'язково пов'язане з боротьбою за владу або з процесом перерозподілу ресурсів. Етнічність поєднується з конфліктом у категорію «етнічний конфлікт», як загальне поняття, що позначає боротьбу між двома чи більше етнічними спільнотами, в основі якої загроза етнічній ідентичності сторін, боротьба за визнання на підставі дискримінації за етнічною ознакою. З точки зору політичної науки, не буває чисто етнічних конфліктів, усі вони майже завжди є етнополітичними. Етнополітичний конфлікт – це боротьба етнічних груп у політичній сфері між собою та з інтересами й цілями держави за розширення колективних прав чи задоволення групових потреб та інтересів.

Подібні конфлікти є різноманітними, їх можна типологізувати використовуючи загальноконфліктологічні, загальнополітологічні чи спеціальні (авторські) концепції. Однак найбільш поширеною класифікацією є класифікація за особливостями конфліктуючих суб'єктів, де виділяють конфлікти між державою й етнічною групою (вертикальні), а також конфлікти між різними етнічними групами (горизонтальні).

2. Першочергово розробка цілісних концепцій етнічності (примордіалізму, інструменталізму і конструктивізму) змінила теоретико-методологічну основу підходів до вивчення подібних конфліктів і їх причин. Так, з точки зору примордіалізму, конфлікт впливає з етнічних відмінностей між групами. Його основними причинами є відсталість регіону проживання і самої етнічної групи, а також дискримінаційний характер державної політики

щодо етнічного різноманіття у її кордонах. Інструменталізм вбачає етнічний конфлікт результатом міжгрупових відмінностей і суперництва за володіння ресурсами з погляду раціонального інтересу. Відповідно, його причиною є незадоволеність наявним розподілом ресурсів і бажання його змінити на власну користь. Конструктивізм поєднує продуктивні ідеї попередніх двох підходів і характеризує етнічні конфлікти як сконструйовані на базі реальних етнічних відмінностей, в основі яких причини, які не завжди з ними пов'язані.

Крім того, важливе місце з точки зору методології дослідження причин виникнення етнополітичного конфлікту займають також теорія вибуху етнічних конфліктів Т. Гарра, яка характеризує подібні конфлікти як результат тривалої напруги між державою та етнічною групою у момент слабкості першої, а також «територіальні» теорії виникнення етнічних конфліктів (М. Тофт, Д. Лейк і Д. Ротшильд), в основі яких як різність ставлення до території у представників етнічних груп і держави, так і ізольованість територій компактного проживання етнічних груп. Загалом, основні причини виникнення етнополітичних конфліктів можуть бути політичними, територіальними, соціальними й економічними. Вони ведуть до мобілізації етнічної групи з її подальшою політизацією.

Щодо шляхів врегулювання подібних конфліктів, то здебільшого дослідники розглядають три основних шляхи – консоціація, синкретизм і федералізація. Однак ця проблема є досі дуже дискусійною серед дослідників. Саме тому, до прикладу, науковці Д. МакГаррі і Б. О'Лірі виділяють дві основні стратегії регулювання етнополітичного конфлікту у межах певного суспільства або держави (стратегія етнополітичної деплюралізації, стратегія політико-інституційної інженерії), а німецький політолог У. Шнекенер за подібним принципом виділяє три групи механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів: спрямовані на усунення етнічних відмінностей (elimination), спрямовані на контроль (control), спрямовані на визнання (recognition).

3. У центрі вірмено-азербайджанського конфлікту лежить регіон Нагірного Карабаху, що став предметом територіального спору між Азербайджаном та Вірменією. Його територія є однаково важливою частиною історії і культури як Вірменії, так і Азербайджану. Коріння конфлікту між двома сучасними державами можна відслідкувати з XIX століття, коли їх території разом входили до Російської імперії. У контексті імперських стратегій того часу відбулися значні зміни в етнічному складі населення Кавказу: переважно переселення вірмен на традиційно азербайджанські території, створення у районі Південного Кавказу «Вірменської області». Це підвищило градус напруги у регіоні і призвело до постійних збройних протистоянь між двома етнічними групами в подальшому. Крім того, у другій половині XIX – на початку XX століття на усіх цих територіях почали з'являтися національні рухи, що висували різноманітні етнополітичні вимоги. Тоді ж перешкодою на шляху до порозуміння стали релігійні, а також господарсько-економічні відмінності двох народів.

У період 1918-1920 років, коли Азербайджан і Вірменія проголосили власні незалежності, тривав «найперший» вірмено-азербайджанський конфлікт за територію Нагірного Карабаху, де місцеві вірмени також проголосили власну автономію, яку жорстко придушував Азербайджан. Конфлікт завершився у 1920 році наступом більшовиків і радянізацією обох республік разом зі спірними територіями. Більшовики провели кордони обох республік на свій розсуд – створивши потенційно проблемні регіони (анклави і ексклави) на їх територіях. А створення Нагірно-Карабаської автономної області у межах Азербайджанської РСР заклало підвалини для подальшого наростання конфлікту між вірменами й азербайджанцями. Крім того, підігріванню конфлікту сприяла політика радянського керівництва щодо дискримінації карабаських вірмен (у вигляді девірменізації, етнічних депортацій тощо). З 1988 року і до розпаду СРСР вірменський національний рух відкрито піднімав питання про приєднання НКАО до Вірменії, почалися

перші серйозні збройні зіткнення, у яких гинуло цивільне населення або воно змушене було мігрувати на території «своїх» етнічної групи, а центральна радянська влада діяла однаково жорстко щодо обох його сторін. Усе це комплексно посприяло формуванню вірмено-азербайджанського протистояння і переростанню його у відкритий збройний конфлікт, що перейшов у гарячу фазу на початку 1990-х років.

4. У сучасний період ескалація протистояння між вірменським населенням Нагірного Карабаху, що прагнуло до незалежності або приєднання до Вірменії і нею ж активно підтримувалося, та Азербайджанською Республікою, яка наполягала на збереженні власної територіальної цілісності, розпочалася одразу після відновлення незалежностей обох держав-учасниць досліджуваного конфлікту, тобто у 1991 році. Приводом до початку відкритого збройного конфлікту стало проголошення незалежності Нагірно-Карабаської республіки з подальшим проведенням референдуму на підтримку цього рішення. Події 1991-1994 року ще називають Першою Карабаською війною. Азербайджан цю війну програв, він втратив контроль над НКР і власними 7 районами між Вірменією та НКР і на кордоні з Іраном (були окуповані близько 20% території за офіційними даними з Баку).

У зоні Нагірного Карабаху лінія зіткнення з 1994 по 2020 роки фактично не мінлася. Позиційні бої, звісно, відбувалися, однак ситуація була більш менш стабільною. Єдиний раз можна говорити про значну ескалацію – це у квітні 2016 року, коли відбулися масштабні збройні зіткнення, які тепер відомі як «Чотириденна війна». Восени 2020 року відбулася Друга Карабаська війна. На той час Азербайджан отримав значну військову перевагу над Вірменією у порівнянні з ситуацією 1991-1994 років, бо доходи, що отримувалися з продажу енергоресурсів, були вкладені у переозброєння і у створення добре підготовленої армії. Під час Другої Карабаської війни Азербайджан володів стратегічною ініціативою й успішно наступав. У підсумку він став переможцем, а азербайджанський уряд

повернув під свій контроль військовим шляхом близько 32,5% раніше окупованих територій, ще 40% територій вдалося повернути мирно за підсумками переговорів.

5. Від початку вірмено-азербайджанський етнополітичний конфлікт за Нагірний Карабах був конфліктом етнічної групи (карабаських вірмен), які підтримувалися власною етнічною батьківщиною, і влади Азербайджану, а після початку відкритого збройного протистояння він став конфліктом 2 держав. Однак згодом великі глобальні і регіональні актори виявили у його розвитку чи врегулюванні свої власні інтереси. Росія одразу після розпаду СРСР перебрала на себе роль «наглядача» за колишніми союзними республіками і почала нарощувати свій статус гегемона у регіоні. Хоча її позиція скоріше була провірменською, вона вміло балансувала між сторонами конфлікту, беручи участь у врегулюванні конфлікту і у складі Мінської групи ОБСЄ, і здійснюючи окремі посередницькі ініціативи. За результатами Другої Карабаської війни її регіональні позиції ще посилилися після введення у зону конфлікту її миротворчих сил.

Туреччина, зайняла проазербайджанську позицію й увесь сучасний період розгортання конфлікту виступала як його військова й економічна підтримка. Вони створили потужний військовий альянс, що дозволило Азербайджану переоснастити власні збройні сили і здійснити успішний реванш у 2020 році. За підсумками другої війни турецький вплив у регіоні відчутно посилюється, поступаючись лише російському. Іран, зберігаючи нейтралітет між сторонами, зацікавлений, перш за все, у віддаленні потенційних загроз від власних кордонів, забезпеченні регіональної стабільності та недопущенні появи західних гравців у регіоні. США виступають переважно на боці Азербайджану, адже реалізують тут свої зовнішньополітичні й економічні інтереси, зокрема щодо видобутку енергоресурсів і транспортування їх у Європу в обхід Росії. Крім того, США використовують Нагірно-Карабаський конфлікт, щоб просувати свої інтереси і дискредитувати Росію як посередника у протистоянні, яке вона ніби-то не

здатна вирішити. З 2021 року активну участь у вирішенні конфлікту почав брати Європейський Союз, у тому числі і щоб недопустити «приватизації» його Росією. ЄС стоїть на позиції підтримки територіальної цілісності Азербайджану, одночасно реалізуючи власні інтереси у регіоні (зниження впливу Росії на регіон, диверсифікація шляхів постачання енергоресурсів у Європу тощо).

6. Шляхи врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту від початку передбачали активну участь міжнародної спільноти у мирних переговорах. Спочатку Рада Безпеки ООН виступила з резолюціями на підтримку територіальної цілісності Азербайджану, у яких водночас наголошувала на вирішальному впливі Вірменії щодо дотримання карабаськими вірменами їх положень. У подальшому миротворчі ініціативи щодо врегулювання конфлікту мали дві площини – це окремі посередницькі дії Росії і діяльність Мінської групи ОБСЄ. Країни-співголови Мінської групи ОБСЄ (США, Франція, Росія) брали у них активну участь, пропонуючи можливі плани вирішення питання Нагірного Карабаху. Одним із таких планів був «план Гобла», який передбачав обмін коридорами, що мало вирішити проблему доступу до анклавів і екславів. Проте він не був реалізований тоді, адже його ідеї здалися сторонам занадто радикальними. Країни-співголови Мінської групи ОБСЄ також посприяли підписанню Бішкекського протоколу, який завершив Першу Карабаську війну. Далі почалися довготривалі, але досить малоефективні перемовини під егідою цієї групи. У них питання статусу колишньої НКАО та 7 окупованих районів Азербайджану чітко розділялися. Найбільшим їх досягненням стали «Мадридські (базові) принципи» (2007 року). Після цього неодноразово організовувалися зустрічі вищого керівництва Азербайджану і Вірменії за посередництва Мінської групи ОБСЄ, які однак, не призвели до значного прогресу.

Посередницькі ініціативи Росії у 2008, 2011, 2016, 2020 роках були більш ефективними і успішними. Саме вона домоглася як підписання у 2008

році Маєндорфської декларації – першої двосторонньої угоди, укладеної сторонами етнополітичного конфлікту з 1994 року, так і виступила посередником у процесі укладання мирної угоди, яка завершила Другу Карабаську війну у 2020 році. Хоча зі вступом у переговорний процес ЄС та після вторгнення Росії в Україну у 2022 році, сторони конфлікту почали захищати національні інтереси, дистанціюючись від Росії.

У підсумку вірмено-азербайджанський конфлікт був остаточно врегульований не мирним, а саме силовим шляхом. У 2023 році Азербайджан провів успішну антитерористичну операцію, за підсумками якої НКР капітулювала і припинила своє існування 1 січня 2024 року, а Азербайджан відновив свій суверенітет і територіальну цілісність. Сьогодні Азербайджан активно відновлює і відбудовує Верхньо-Карабаський економічний район, а Вірменія повністю відмовилася від претензій на Карабах, досягнувши мирних домовленостей з Азербайджаном у 2025 році за посередництва США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О.В. Основи етнополітики: навчальний посібник. Київ : МАУП, 2005. 432 с.
2. Арусханян Л.Л. Нагірний Карабах – точка перетину інтересів великих держав. *Політологічний вісник*. 2014. №74. С. 466-472.
3. Асланов М. Уроки Карабаху для української Перемоги. *ГЛАВКОМ*. 2025. 8 листопада. URL: https://glavcom.ua/columns/mubariz_aslanov%20/uroki-karabakhu-dlja-ukrajinskoji-peremohi-1087413.html (дата звернення: 10.11.2025).
4. Березнева трагедія в Азербайджані: сторіччя без покарання. *Київ дипломатичний: часопис*. URL: <https://kyivdiplomatic.com/ua/news/8700> (дата звернення: 23.10.2025).
5. Васильковський О.Т. Основні типи політичних конфліктів державного рівня та причини їх виникнення. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління»*. 2021. № 1(1). С. 9-18.
6. Вірменія оголосила воєнний стан і загальну мобілізацію. *Радіо Свобода*. 2020. 27 вересня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-virmenia-vojennyj-stan/30860413.html> (дата звернення: 25.10.2025).
7. Вітман К.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: Монографія. Київ : Логос, 2007. 336 с.
8. Вітман К.М., Завгородня Ю.В. Сучасні тенденції етнополітичних процесів: навчально-методичний посібник для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Одеса : Фенікс, 2021. 61 с.
9. Воєнні дії в Карабасі (2023). *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнні_дії_в_Карабасі_\(2023\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнні_дії_в_Карабасі_(2023)) (дата звернення: 05.11.2025).
10. Волович О. Південний Кавказ у геополітичному трикутнику «Туреччина — Росія — Іран». Частина 2. Роль і вплив великих та регіональних держав. *Борисфен Інтел*. 2020. 17 листопада. URL:

- <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/pivdennij-kavkaz-v-geopolitichnomu-trikutniku-turechchina-rosiya-iran-2/> (дата звернення: 02.11.2025).
11. Гайдай Д. Новітні підходи у дослідженні «етнічних конфліктів». *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2009. Вип. 12. С. 160-168.
 12. Демчишак Р. Основні напрями та пріоритети зовнішньої політики Туреччини в період президентства Реджепа Ердогана. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Львів, 2020. Вип. 30. С. 130-136.
 13. Демчишак Р.Б. Друга карабаська війна у контексті реалізації інтересів головних регіональних акторів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. Вип. 5. С. 129-135.
 14. День Незалежності Азербайджану. *DilovaMova.com*. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&event=105849> (дата звернення: 20.10.2025).
 15. Друга карабаська війна. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Друга_карабаська_війна (дата звернення: 25.10.2025).
 16. Жекало Г. Проблематика типології політичних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 160-168.
 17. Жирохов М. Нагірний Карабах: нова війна за стару територію. *Mind*. 2023. 20 вересня. URL: <https://mind.ua/openmind/20262845-nagirnij-karabah-nova-vijna-za-staru-teritoriyu> (дата звернення: 28.10.2025).
 18. Картунов О. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. Київ : Крок, 1999. 300 с.
 19. Картунов О., Маруховська О. І спокій тільки сниться! *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 102-111.

- 20.Кіссе А. «Етнічність» як наукова категорія: основні підходи та виміри. *Перспективи*. 2011. № 2(48). URL: <https://drive.google.com/file/d/0B7-F1y4GeGQXZmY1NkE2Z0RqSWc/view> (дата звернення: 17.09.2025).
- 21.Конько А. Війна за Нагірний Карабах: історія, причини 30-річного конфлікту та до чого тут Росія. *24 канал*. 2020. 26 жовтня. URL: https://24tv.ua/viyna-za-nagirniy-karabah-istoriya-prichini-30-richnogo-konfliktu_n1444037 (дата звернення: 05.10.2025).
- 22.Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.
- 23.Кошельник В.Е. Вірмено-азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2023. Вип. 44. С. 61-67.
- 24.Кузнецов О. Перша Карабаська війна: хід бойових дій, наслідки. *Львівський історичний клуб*. URL: https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2025/05/03/persha_karabaska_viina_khid_boiovykh_dii_naslidky/ (дата звернення: 24.10.2025).
- 25.Майборода О. Дебютує етнополітика. *Віче*. 1992. №5. С. 122-134.
- 26.Майоров М. Карабах 1988 – 2020: як не заплутатися у районах та назвах населених пунктів. *Історична правда*. 2020. 2 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/2/158598/> (дата звернення: 28.10.2025).
- 27.Майоров М. Карабах: гіркі плоди «Чорного саду». *Історична правда*. 2020. 30 вересня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5f73eebb6c807/> (дата звернення: 28.10.2025).
- 28.Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 108-123.
- 29.Мегтієв Р. Нагірний Карабах: історія, прочитана за джерелами / ред. укр. вид.: Е. Мадатлі; пер.: І. Сосновчик. Київ, 2014. 219 с.

30. М'ясищев Ю., Скібіцька Ю. Вже пів року Нагірного Карабаху не існує – тепер це знову Азербайджан. Як країна намагається інтегрувати давно втрачені землі й знищити згадки про вірмен. *Бабель*. 2024. 27 березня. URL: <https://babel.ua/texts/105384-vzhe-piv-roku-nagirnogo-karabahu-ne-isnuye-teper-ce-znovu-azerbaydzhan-yak-krajina-namagayetsya-integrivati-davno-vtracheni-zemli-y-znishchiti-zgadki-pro-vironen> (дата звернення: 10.11.2025).
31. Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту). *Радіо Свобода*. 2018. 27 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29064079.html> (дата звернення: 11.10.2025).
32. Нагірний Карабах: просте пояснення конфлікту Вірменії та Азербайджану. *BBC News Україна*. 2020. 28 вересня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54326645> (дата звернення: 15.10.2025).
33. Назарко Є.А. Релігійний аспект у конфлікті у Нагорному Карабасі: дипломна робота бакалавра. Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця. 2021. 62 с.
34. Парійчук Р. Основні підходи до аналізу конфліктного потенціалу міжетнічних відносин. *Молода спортивна наука України* : збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2007. Вип. 11. Т. 5. С. 288-292.
35. Перспективи врегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту за посередництва Європейського Союзу. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/perspektyvy-vrehulyuvannya-vironeno-azerbaydzhanskoho-konfliktu> (дата звернення: 05.11.2025).
36. Президент Нагірного Карабаху підписав указ про припинення існування республіки з 1 січня 2024 року. *Крим.Реалії*. 2023. 28 вересня.

- URL: <https://ua.krymr.com/a/news-nahirnyi-karabakh-prypyniaie-isnuvannia/32613876.html> (дата звернення: 10.11.2025).
- 37.Прем'єр Вірменії відмовився від вимог Карабаського руху. *Радіо Свобода*. 2025. 23 серпня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-premier-vmenii-vymohy-karabaskyi-ruk/33511105.html> (дата звернення: 10.11.2025).
- 38.Прихненко М.І. Політика ідентичності як чинник міжнародних конфліктів (кейс Нагірного Карабаху). *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 118-124.
- 39.Пулатова К. Нагірний Карабах – історія збройного конфлікту. *УНІАН*. 2020. 29 вересня. URL: <https://www.unian.ua/world/istoriya-konfliktu-v-nagirnomu-karabasi-istoriya-nagirnogo-karabahu-novini-svitu-11162516.html> (дата звернення: 28.10.2025).
- 40.Сміт Е. Національна ідентичність. Київ, 1994. 224 с.
- 41.Танасійчук М. Чи має Азербайджан історичні права на Карабах. *Gazeta.ua*. 2020. 20 жовтня. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ci-maye-azerbajdzhan-istorichni-prava-na-karabah/991470 (дата звернення: 15.10.2025).
- 42.Червінка І. Територіальний підхід до врегулювання етнополітичних сепаратистських конфліктів. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1. № 2. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4481/chervinka.pdf> (дата звернення: 27.09.2025).
- 43.Чотириденна війна. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чотириденна_війна (дата звернення: 20.10.2025).
- 44.Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт? *Детектор медіа*. 2020. 15 жовтня. URL: <https://detector.media/infospace/article/181561/2020-10-15-shcho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-vmeneno-azerbaydzhanskyu-konflikt/> (дата звернення: 20.10.2025).

- 45.Щур М. Мир у Нагірному Карабасі: капітуляція Вірменії, перемога Росії? *Радіо Свобода*. 2020. 10 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myr-u-nahirnomu-karabasi/30940800.html> (дата звернення: 10.11.2025).
- 46.'Armenia lacks incentives to launch military action now, Azerbaijan moved in first' - Thomas de Waal. *Ahval.com*. 2020. 27 September. URL: <https://web.archive.org/web/20201004000353/https://ahvalnews.com/azerbaijan-armenia/armenia-lacks-incentives-launch-military-action-now-azerbaijan-moved-first> (дата звернення: 23.10.2025).
- 47.De Waal T. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York University press. 2003. 360 p. URL: <https://library.asue.am/open/1876.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).
- 48.Gurr T. *Ethnic conflict in world politics*. Boulder, 1994. 206 p.
- 49.Horowitz D. *Ethnic groups in conflict*. University of California Press. 2000. 720 p.
- 50.Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. *OSCE*. 2019. 29 March. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/415643> (дата звернення: 05.11.2025).
- 51.Jones S. Ethnicity: the conceptual and theoretical terrain. *The archaeology of ethnicity: constructing identities in the past and present*. London: Routledge, 2002. P. 56-83.
- 52.Lake D., Rothchild D. Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict. *International Security*. 1996. Vol. 21. № 2. P. 41-75.
- 53.McGarry J., O'Leary B. Territorial Approaches to Ethnic Conflict Settlement. *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict* / K. Cordell, S. Wolff (eds). London: Routledge, 2011. P. 249-265.
- 54.Meadwell H. Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism. *Ethnic and Racial Studies*. 1989. Vol.12. № 3. P. 309-328.

- 55.Prykhnenko M. Identity politics and the Nagorno-Karabakh conflict. *The XXVI International Science Conference «Topical issues of practice and science»* (May 18 – 21, 2021, London, Great Britain). P. 614-617.
- 56.Schneckener U. Models of Ethnic Conflict Regulation: The Politics of Recognition. *Managing and Settling Ethnic Conflicts* / U. Schneckener and S. Wolff (eds). London: Hurst, 2004. P. 18-39.
- 57.Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries. *OSCE*. 2009. 10 July. URL: <https://www.osce.org/mg/51152> (дата звернення: 05.11.2025).
- 58.Toft M. The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests and the Indivisibility of Territory. New York, 2003. 256 p.
- 59.Welt C., Bowen A.S. Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict. *Congressional Research Service*. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R46651> (дата звернення: 08.11.2025).

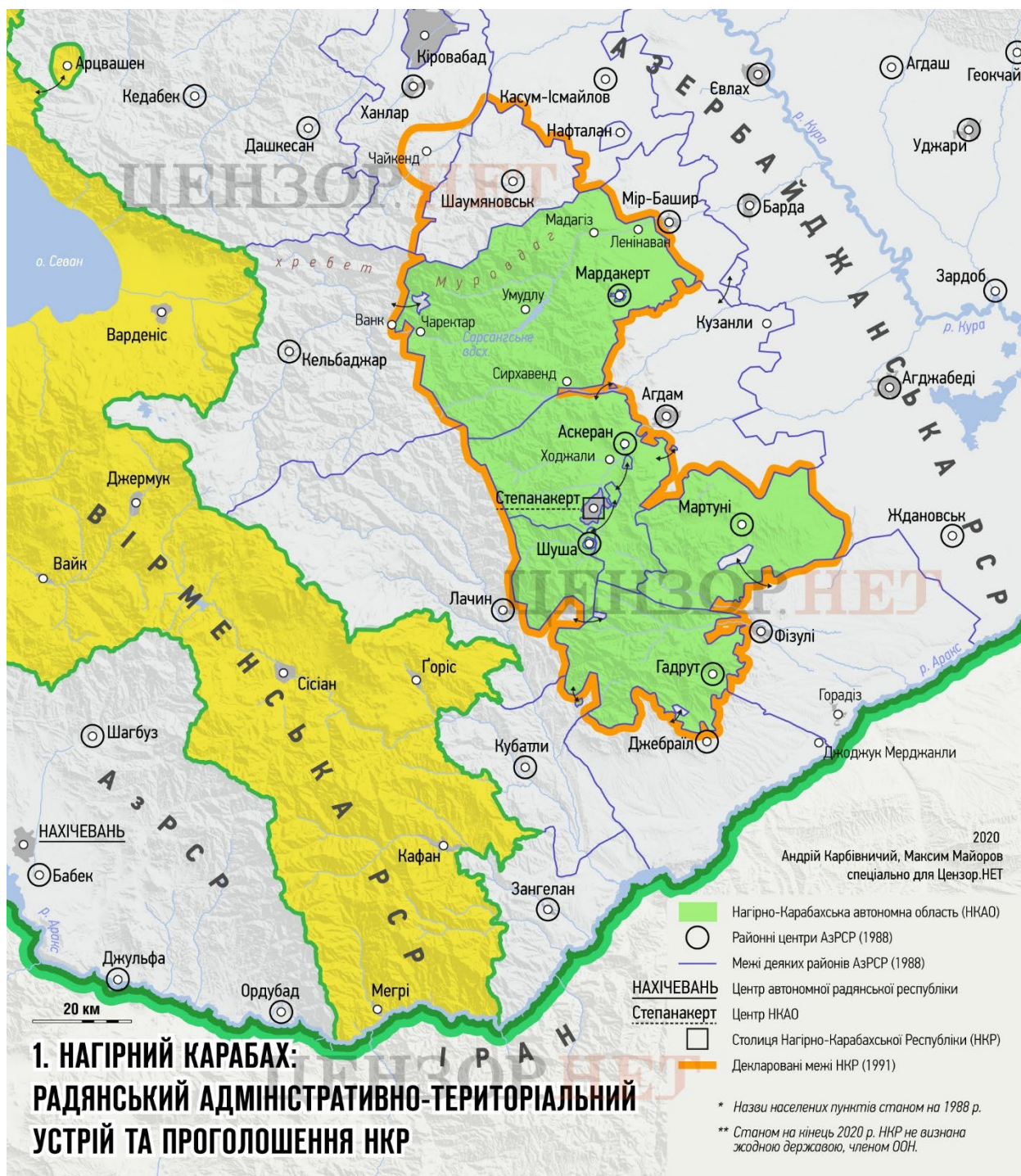
ДОДАТКИ

Додаток А

Публікації студента за темою дослідження:

1. Яночко В.М. Сутність терміну «етнополітичний конфлікт» у політичній науці. *Соціально-політичні студії*: Вісник наукової думки студентів факультету суспільних наук Ужгородського національного університету. 2025. Вип. 14. С. 48-49.

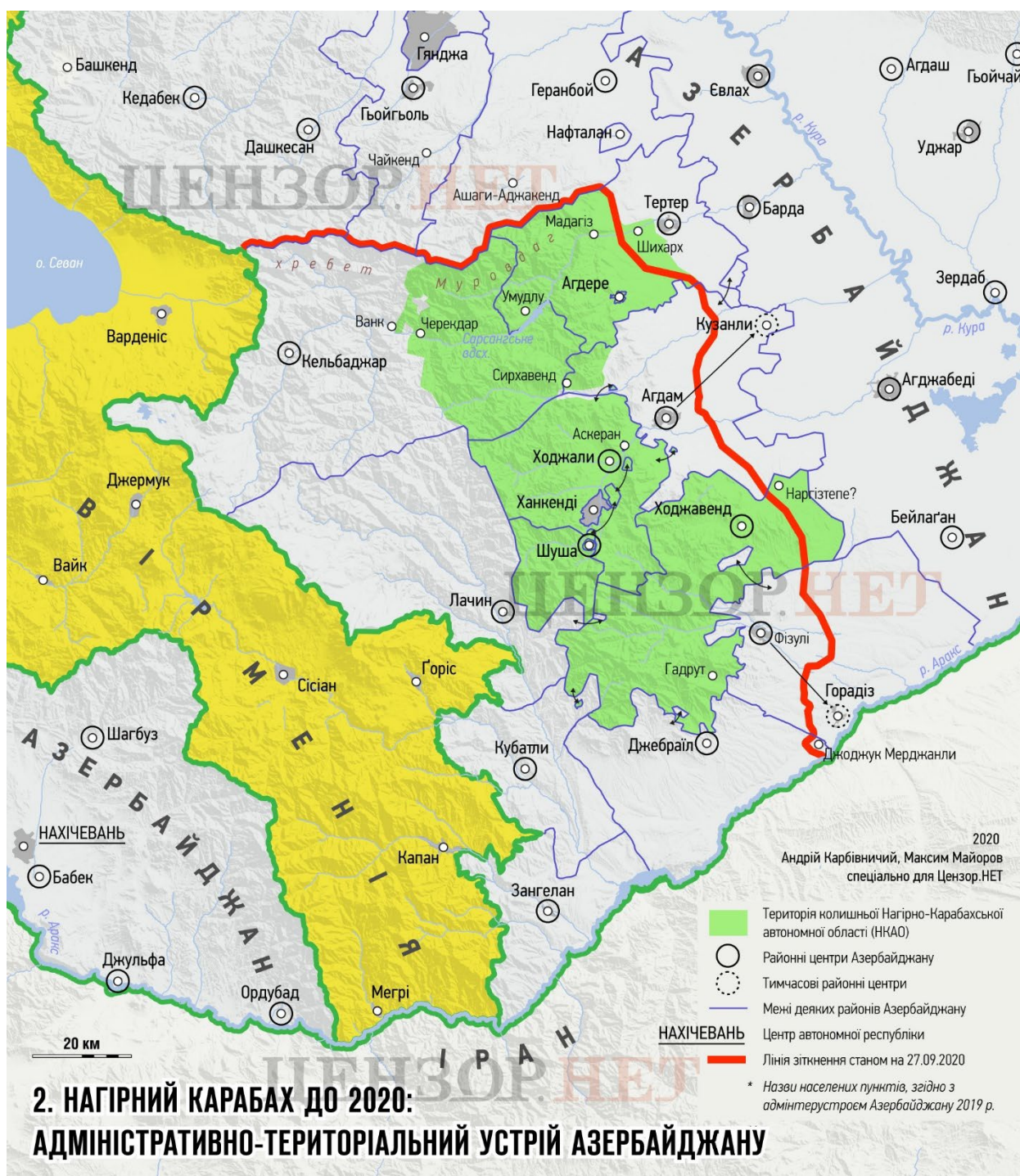
Проголошення НКР у 1991 році

Джерело: Майоров М. Карабах 1988 – 2020: як не заплутатися у районах та назвах населених пунктів. *Історична правда*. 2020. 2 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/2/158598/> [26].

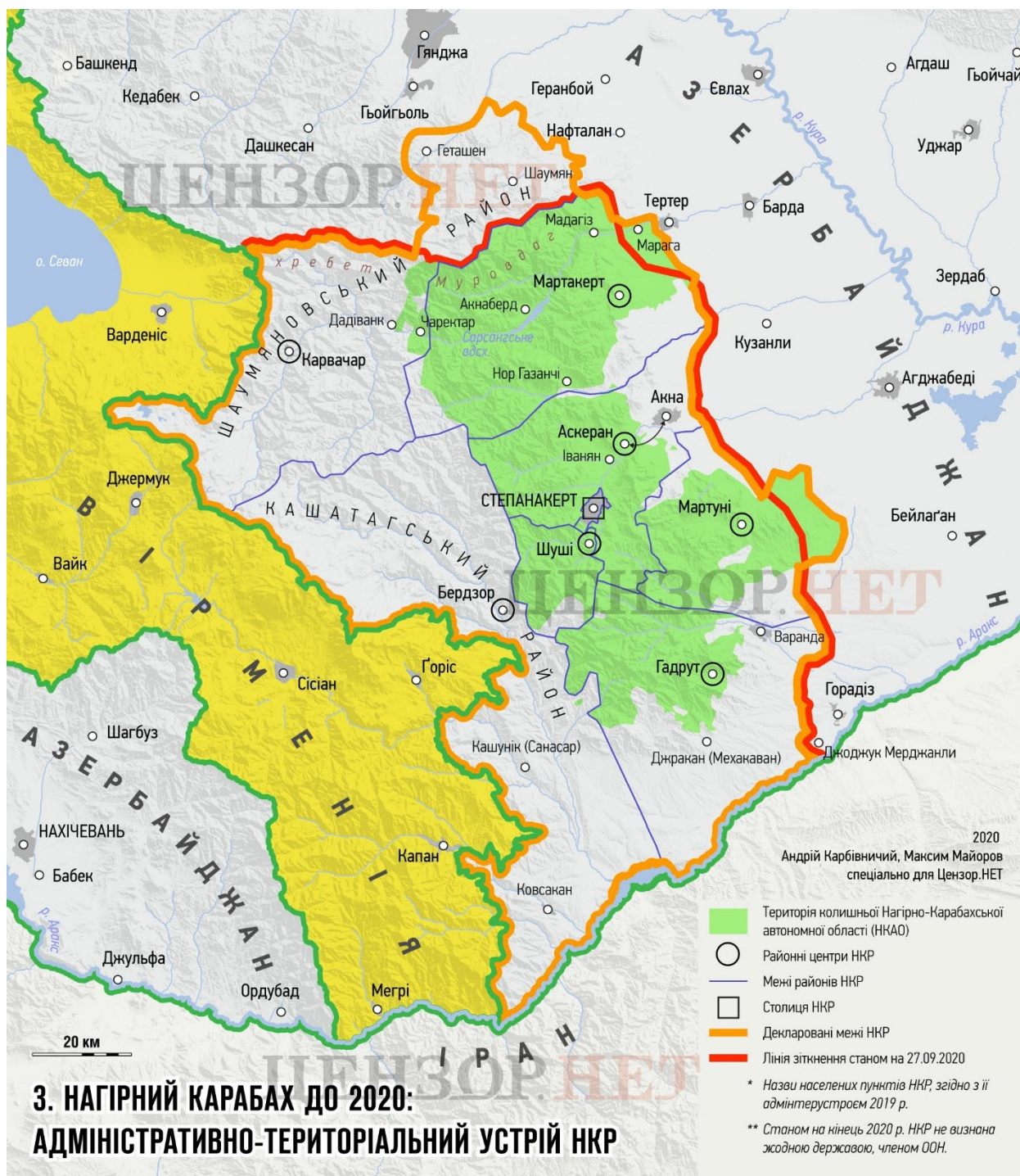
Додаток В

Результати Першої Карабаської війни 1991-1994 років:
адміністративно-територіальний устрій Азербайджану

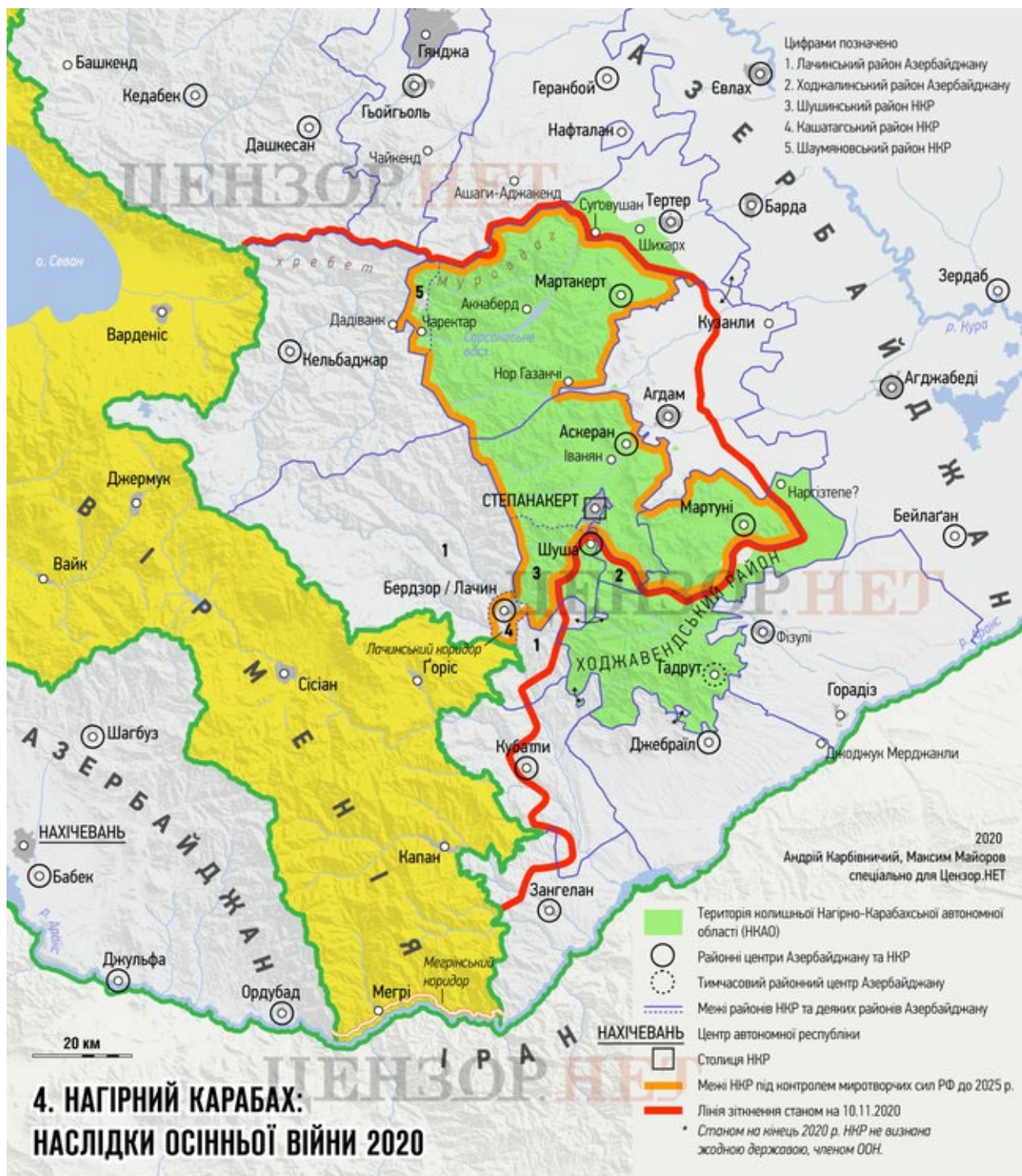
Джерело: Майоров М. Карабах 1988 – 2020: як не заплутатися у районах та назвах населених пунктів. *Історична правда*. 2020. 2 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/2/158598/> [26].

Результати Першої Карабаської війни 1991-1994 років:
адміністративно-територіальний устрій НКР

Джерело: Майоров М. Карабах 1988 – 2020: як не заплутатися у районах та назвах населених пунктів. *Історична правда*. 2020. 2 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/2/158598/> [26].

Результати Другої Карабаської війни 2020 року

Джерело: Майоров М. Карабах 1988 – 2020: як не заплутатися у районах та назвах населених пунктів. *Історична правда*. 2020. 2 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/2/158598/> [26].

«План Гобла» щодо врегулювання
Нагірно-Карабаського конфлікту

Джерело: Майоров М. Карабах: гіркі плоди «Чорного саду». *Історична правда*. 2020. 30 вересня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5f73eebb6c807/> [27].